

KUL TÚRA SLOVA

Vedecko-popularizačný
časopis pre jazykovú
kultúru a terminológiu

Orgán Jazykovedného ústavu
Ludovíta Štúra SAV
a Jazykového odboru
Matice slovenskej

Časopis vychádza s finančnou
podporou Otvorenej akadémie

otvorená
akadémia

HLAVNÁ REDAKTORKA

Sibyla Mislovičová

VÝKONNÁ REDAKTORKA

Iveta Vančová

REDAKČNÁ RADA

Adriana Ferenčíková, Juraj Glov-
ňa, Dana Guričanová, Robert
Hammel, Renáta Hlavatá, Ingrid
Hrubaničová, Martin Chochoľ,
Bronislava Chochoľová, Ján Ka-
čala, Ľubor Králik, Jana Levická,
Sibyla Mislovičová, Slavomír
Ondrejovič, Lucia Molnár Satin-
ská, Mária Šimková, Iveta Vančo-
vá, Pavol Žigo

REDAKCIA

811 01 Bratislava, Panská 26

ŠTÚDIE A ČLÁNKY

- DUCHKOVÁ, Silvia: Prídavné meno
neuznášaniashopný a iné zložené
adjektíva so záporom 129
- KAČALA, Ján: Ženské mená s apela-
tívnym obyvateľským významom 146

TERMINOLOGICKÉ SÚPISY

- KLIMENT, Ján – HRABOVSKÝ, Mi-
chal – GURIČANOVÁ, Dana: Nové
a revidované slovenské mená dová-
žaných, zavlečených, pestovaných
a ďalších na Slovensku známych
cudzokrajných cievnatých rastlín. 2.
Rody začínajúce sa písmenom E – N 152

ZO STUDNICE RODNEJ REČI

- VALENTOVÁ, Iveta: *Chce Gorbu
s Gerečom stáhnut dokopi* alebo O
terénnych názvoch v Tardoši 160

ROZLIČNOSTI

- O prevzatých slovách *kurzarbeit* a *pen-
dler*. S. Mislovičová 169
- Priezvisko *Brozman*. I. Valentová 172

SPRÁVY A POSUDKY

- Rajecká dolina. Ľ. Dvornická .. 176

SPYTOVALI STE SA

- O pôvode hlásky a písmena *ä*. Ľ. Krá-
lík 181
- Nové slovo *podcast*. K. Kálmán-
ová 182
- Názov *Somaliland*. I. Vančová 184

Z WEBOVEJ PORADNE

Čiarka za pomlčkou?	187
<i>Predseda</i> aj <i>predsedníčka</i>	187
Sú vokatívne tvary nespisovné?	188
Jednovidové slovesá	188
<i>Človekovi</i> alebo <i>človeku</i> ?	189
<i>Fotovoltický</i> alebo <i>fotovoltaický</i> ?	189
Má slovo <i>ropa</i> genitív plurálu?	190
<i>Rodič</i> – <i>rodičia</i> , ale <i>vodič</i> – <i>vodiči</i> ?	190
<i>Rybovod</i> alebo <i>rybochod</i> ?	191
<i>Vodomerná šachta</i> ?	191
PRIPOMÍNAME SI	192

KUL TÚRA SLOVA

KULTÚRA SLOVA, vedecko-popularizačný časopis pre jazykovú kultúru a terminológiu. Orgán Jazykovedného ústavu Ľudovíta Štúra SAV a Jazykovedného odboru Matice slovenskej. Ročník 54, 2020, č. 3 (22. 6. 2020). Sídlo vydavateľa a adresa redakcie: Jazykovedný ústav Ľ. Štúra SAV, Panská 26, 811 01 Bratislava. IČO 00167 088. Matica slovenská – Vydavateľstvo Matice slovenskej v Martine. Časopis vychádza s finančnou podporou Otvorenej akadémie. Hlavná redaktorka PhDr. Sibyla Mislovičová. Výkonná redaktorka Mgr. Iveta Vančová. Grafická úprava Oto Takáč. Technický redaktor Vladimír Radik. Vychádza šesťkrát ročne. Ročné predplatné 8,50 €, jednotlivé čísla 1,50 €. Rozširuje, objednávky a predplatné prijíma Vydavateľstvo Matice slovenskej, P. Mudroňa 1, 036 01 Martin, e-mail: periodika@matica.sk, tel. 043/3812826. Evidenčné číslo 3696/09. Podávanie novinových zásielok povolené OZSsRP Banská Bystrica č. 1325/94-PTP z 25. 4. 1994. ISSN 0023-5202 Distributed by Matica slovenská – Vydavateľstvo Matice slovenskej, P. Mudroňa 1, 036 01 Martin, Slovakia.

© Jazykovedný ústav Ľ. Štúra Slovenskej akadémie vied, Bratislava

© Matica slovenská, Martin

Vytlačila tlačiareň Fork, s. r. o., 2020

Cena 1,50 €

ŠTÚDIE A ČLÁNKY

Prídavné meno neuznášaniashopný a iné zložené adjektíva so záporom

SILVIA DUCHKOVÁ

Abstract: We investigate creation and use of compound negative adjectives, which serve as opposites of original positive compound adjectives. The negative particle prefix *ne-* can be found at the beginning of the compound (*neuznášaniashopný*, *nectihodný*) or inside, before the adjective part of the compound (*uznášaniashopný*, *ctinehodný*). The first type is more common in language practice, and is used mostly for compound adjectives with technical character (*nemedonosný*, *nemrazuvzdorný*).

Keywords: negative compound adjectives, negative particles, opposites

Na začiatku nášho príspevku bol e-mail adresovaný jazykovej poradni Jazykovedného ústavu Ľ. Štúra SAV. Týkal sa výrazu *neuznášaniashopný*, ktorý pisateľ zaregistroval v súvislosti s neúspešnou voľbou ústavných sudcov. Konštatoval, že sa s ním stretáva dosť často, pričom ho prekvapilo, že sa nachádza aj v Slovníku súčasného slovenského jazyka. Podľa pisate-

Príspevok vznikol v rámci riešenia grantovej úlohy č. 2/0133/20 *Slovenský pravopis a jeho pravidlá v kontexte súčasnej jazykovedy a jazykovej praxe*.

Ľa plénum môže byť neschopné uznášanania alebo nebyť schopné uznášanania, ale rozhodne nemôže byť neuznášanania schopné, lebo schopnosť sa viaže na nejaký výkon, nie „nevýkon“. Preto považuje za logické používať spojenie *plénum nebolo/nebude uznášaniaschopné*.

Medzi otázkami prichádzajúcimi do jazykovej poradne bývajú neraz také, ktoré majú napohľad jasnú odpoveď. Keď sa im však začneme podrobnejšie venovať, ukáže sa, že si žiadajú hlbšiu analýzu, a konečný výsledok môže priniesť zaujímavé zistenia.

Na úvod treba povedať, že prídavné meno *neuznášaniaschopný* nie je v slovenčine nové, v korpuse textov (Omnia Slovaca III Maior 18.01¹) sú naň doklady už z 90. rokov minulého storočia. Charakterizujú sa ním situácie, keď účastníci zasadania (parlamentu, národnej rady, výboru, zastupiteľstva, komisie, snemovne, senátu ap.) pre nedostatočný počet hlasujúcich nie sú schopní niečo odhlasovať, napr. *Hoci o predaji diskutovali, pred samotným hlasovaním bolo mestské zastupiteľstvo dvakrát neuznášaniaschopné a napokon sa skončilo. – Národná rada je neuznášaniaschopná, budeme hlasovať po prestávke znovu. – ... neúčast' niektorých členov spôsobuje, že zasadania občianskej rady sa stávajú neuznášaniaschopnými*.

Argumentácia pisateľa je racionálna: ak si prídavné meno *neuznášaniaschopný* rozložíme na jednotlivé časti, dostaneme spojenie *neuznášaniaschopný*, čiže *schopný neuznášanania*. To znamená, že v zápore je tu slovo *uznášanie*, kým základové adjektívum *schopný* ostáva v pôvodnom kladnom tvare. Keďže prídavné meno *schopný* vyjadruje význam „ktorý má vlastnosti potrebné na vykonávanie niečoho“, v spojení so slovom *neuznášanie* vyznieva protirečivo. Na významovú rozpornosť zloženého adjektíva *neuznášaniaschopný*, resp. jeho odvodeniny *neuznášaniaschopnosť* poukázal už v r. 1994 L. Bartko v príspevku v časopise Kultúra slova v r. 1994. Autor hodnotí slovo *neuznášaniaschopnosť* ako nezmyselný novotvar, ktorý zrejme vznikol zo slova opačného významu *uznášaniaschopnosť*. Svoj postoj odôvodňuje tým, že záporová častica *ne-* sa v ňom neodôvodnene presúva od slova *schopnosť* na slovo *neuznášanie*, kde je v tomto prípade nenáležitá, lebo tak nelogicky popiera kladnú hodnotu významu slova *schopnosť* (vlast-

¹ Omnia Slovaca III Maior 18.01 je interný korpus slúžiaci pre potreby pracovníkov JÚEŠ SAV, ktorý vznikol zlúčením korpusových dát v Slovenskom národnom korpuse (SNK prim-6.1) a dát z webových korpusov. [cit. 22. 4. 2020]

nosti potrebné na vykonávanie niečoho, spôsobilosť). Záporová častica *ne*-sa tu podľa neho musí jednoznačne spájať iba so slovom *schopnosť*. Na porovnanie L. Bartko uvádza dvojicu slov *práceschopnosť* „schopnosť pracovať“ a jeho opozitum *práceschopnosť* „neschopnosť pracovať“. V závere konštatuje, že fungovanie opozitných výrazov *uznášaniachopný/uznášaniachopnosť* v jazykovej praxi sa zatiaľ nezaznamenalo, pričom vyjadruje predpoklad, že časom, možno aj analogicky k dvojiciam *práceschopný – práceschopnosť, práceschopnosť – práceschopnosť*, sa začnú používať, preto možno uvažovať aj o ich zachytení v kodifikačných príručkách (porov. Bartko, 1994, s. 233 – 234).

Ešte skôr sa podobným problémom zaoberal v Slovenskej reči (1956, č. 6, s. 387 – 388) Štefan Peciar. Svoju pozornosť zamerlal na zložené prídavné meno *závideniahodný*, ktorý usúvzťažnil s podobnými zloženinami ako *chvályhodný, pozoruhodný, trestuhodný, úctyhodný, ctihodný, poľutovaniahodný*, ale aj *mierumilovný, slobodymilovný, slávybažný, krvilačný*. Ako píše, ide o tzv. väzbové, čiže rekčné zloženiny, ktoré vznikli zo syntagmatického spojenia dvoch slov: *hodný závidenia (chvály, úcty, poľutovania atď.)*, *milovný* (dnes sa toto adjektívum už samostatne nepoužíva) *poriadku, bažný slávy* ap. Spojenia tohto druhu zmeraveli ako zloženiny vtedy, keď sa dostali do neobvyklého poradia, pri ktorom závislé slovo predchádza riadiacemu slovu: *závidenia hodný > závideniahodný*. Podľa Š. Peciara jednou zo zvláštností týchto zložených prídavných mien je to, že sa nepoužívajú v zápornej podobe – nejestvujú napr. výrazy „nechvályhodný“, „neúctyhodný“, „neslávybažný“ a pod. Preto nie je správne hovoriť alebo písať, že sa niekto dostal „do nezávideniahodnej situácie“. Ak tu chceme vyjadriť zápor, treba nám ho alebo vytvoriť pomocou záporovej častice *nie* (*nie závideniahodný, nie chvályhodný, nie slávybažný* atď.), alebo použiť opis: *dostať sa do situácie vôbec (nijako) nie hodnej závidenia, ktorú by nik nezávidel, ktorá nie je na závidenie*. Podľa autora chybný výraz „do nezávideniahodnej situácie“ vznikol asi kontamináciou (krížením) záporného výrazu *nie (je) na závidenie* a zloženiny *závideniahodný*. Svoj príspevok zakončuje konštatovaním, že záporný výraz „nezávideniahodný“ odporuje zákonitostiam tvorenia slov v slovenčine, a preto ho nemožno pre spisovný jazyk odporučať.

Od času publikovania príspevku Š. Peciara sa situácia v hodnotení prídavného mena *nezávideniahodný* zmenila. Svedčí o tom jeho spracovanie

v staršom Slovníku slovenského jazyka (2. zv., 1960; ďalej SSSJ) a v novších slovníkoch. V SSJ je adjektívum *nezávideniahodný* spracované v zhode s výkladom Š. Peciar, keď typ písma signalizuje jeho nespisovnosť a ako spisovný ekvivalent s kvalifikátorom *správ.* sa tu uvádza výraz *nie závideniahodný*. V Krátkom slovníku slovenského jazyka (ďalej KSSJ) sa prídavné meno *nezávideniahodný* objavilo v 3. vydaní r. 1997 a v r. 1998 sa zaradilo aj do 2. vydania Pravidiel slovenského pravopisu (ďalej PSP). KSSJ ho definuje „ktorý nemožno závidieť“ a uvádza príklad *ocitnúť sa v nezávideniahodnej situácii* korešpondujúci so spojením *dostať sa do nezávideniahodnej situácie*, ktorému sa venoval Š. Peciar. Podrobnejší výklad adjektíva *nezávideniahodný* poskytuje Slovník súčasného slovenského jazyka (3. zv., 2015; ďalej SSSJ): „nepredstavujúci pre istú náročnosť, zložitosť nič priaznivé, pozitívne, príjemné; ktorému niet čo závidieť, neľahký, zložitý, náročný; op. závideniahodný“: *nezávideniahodný osud, údel; nezávideniahodné ekonomické postavenie; ocitnúť sa, byť v nezávideniahodnej situácii, pozícii; mať nezávideniahodnú úlohu*. V rámci výkladu významu sa v SSSJ uvádza ako opozitum pôvodné zložené prídavné meno *závideniahodný*.

Pozrime sa ďalej, ako SSSJ charakterizuje prídavné meno *neuznášaniašopný*, na ktoré upozornil pisateľ: „ktorý nie je schopný záväzne niečo odhlasovať pre nedostatočný počet hlasujúcich; op. uznášaniaschopný“: *neuznášaniašopný parlamentný výbor; neuznášaniašopná členská schôdza; hrozilo, že konferencia sa stane neuznášaniašopnou*. Podobne ako pri adjektíve *nezávideniahodný* sa tu uvádza kladné zložené opozitum *uznášaniašopný*.

Oba súčasné výkladové slovníky (KSSJ i SSSJ), ako aj hlavná kodifikačná príručka (PSP) teda registrujú predtým odmietané záporné zložené prídavné meno *nezávideniahodný* a SSSJ aj zložené adjektívum *neuznášaniašopný*. Nejde pritom o prvé adjektívne kompozitá so záporovou časticou *ne-* zachytené v slovníkoch. Už v SSJ sa nachádza (bez normatívneho obmedzenia) prídavné meno *nevierohodný* „ktorý nie je vierohodný, nepravdepodobný, pochybný“, napr. *nevierohodný príbeh, nevierohodná epizóda*, rovnako ho registruje Synonymický slovník slovenčiny (1. vyd. 1995; ďalej SSS): „ktorému sa dá ťažko uveriť“: *nevierohodný dej filmu*; „ktorý nevzbudzuje dôveru, op. vierohodný“: *nevierohodné tvrdenie*; „ktorému nemožno veriť“: *nevierohodné údaje*. Podľa predpokladu nevynechal

ho ani SSSJ, ktorý uvádza i variant *nevieryhodný* a výklad: „nevyvolávajúci presvedčenie o pravdivosti, ktorému sa dá len ťažko uveriť; op. vierohodný, vieryhodný“ a medzi príkladmi spojenia *nevierohodné, nevieryhodné dokumenty, fakty; nevierohodná zahraničná politika* a doklad *Príbeh bol totálne nevieryhodný od počiatku*.

KSSJ v 3. vydaní (1997), SSS v 2. vydaní (2000) a PSP v 3. vydaní (2000) zaznamenávajú ďalšie adjektívne kompozitum so záporovou časticou *ne-* a koncovou časťou *-hodný*, a to *nedôveryhodný*: „nehodný dôvery, vierolomný“, napr. *nedôveryhodný partner* (KSSJ), „ktorému nemožno veriť“: *nedôveryhodná osoba* (SSS), „vzbudzujúci v nejakom ohľade nedôveru, isté pochybnosti, ktorému sa nedá veriť, op. dôveryhodný“, napr. *nedôveryhodná osoba; nedôveryhodný obsah internetovej stránky; nedôveryhodné médiá* (SSSJ). Okrem prídavného mena slovníky aj PSP zachytávajú jeho deriváty – príslovku *nedôveryhodne* (SSSJ a PSP) a podstatné meno *nedôveryhodnosť* (KSSJ, SSSJ a PSP). Z lexikografického prehľadu vidieť, že rad zložených prídavných mien so záporovou časticou *ne-* na začiatku sa v slovníkovom spracovaní rozšíril a zvýšila sa aj pravdepodobnosť jeho ďalšieho rozširovania.

Prirodzene sa vynára otázka, čo bolo dôvodom zmeny hodnotenia adjektívnych kompozít *nezávideniahodný* (3 348 dokladov v rozličných zdrojoch v korpuse), *nevierohodný/nevieryhodný* (598/127), *nedôveryhodný* (6 477) a novšie i *neuznášaniašopný* (160) a ich zaradenia do výkladových slovníkov. Iste to nebola iba „rezignácia“ na početnosť ich dokladov v jazykovej praxi (počet 160 pri adjektíve *neuznášaniašopný* popri množstve dokladov ostatných uvedených adjektív nie je až taký vysoký). Aj keď sme príspevky vysvetľujúce zmenu pohľadu na kompozitá tohto typu nezaregistrovali, pri zdôvodnení sa môžeme oprieť o ich spracovanie v SSSJ, kde sa pri každom uvádza opozitum, ktorým je pôvodné zložené prídavné meno bez záporovej častice *ne-*. To znamená, že za opozitum sa považuje základové (kladné) kompozitum ako celok. K nemu sa na začiatok pridáva zápor *ne-* popierajúci jeho význam: *závideniahodný* – *nezávideniahodný*, *vierohodný/vierehodný* – *nevierohodný/nevieryhodný*, *dôveryhodný* – *nedôveryhodný*, *uznášaniašopný* – *neuznášaniašopný*.

Otázkou adjektívnych kompozít so záporom *ne-* sa zaoberali aj v češti-
ne pri uvažovaní, či sa má používať prídavné meno *neživotaschopný* alebo

životaneschopný, t. j. či pridávať záporovú časticu pred pôvodnú zloženinu, alebo ju vkladáť pred jej druhú, adjektívnu zložku: „Vidíme, že tento problém vzniká u zložených prídavných jmen... ktorá vznikla ze spojení jednoduchého jména prídavného a podstatného jména majícího úlohu jeho předmětu. Kromě uvedeného příkladu jsou to slova jako *pravděpodobný*, *chvályhodný* atd. Tu záleží hodně na tom, jak pevně se už obě složky slily v jedno nové slovo; např. *chvályhodný* tvoří už celek tak pevný, že záporná podoba „*chválynehodný*“ by se cítila jako vyjadřovací schválnost nebo přímo nesprávnost. (Místo podoby *chválynehodný* lze však užít i spojení rozloženého, tj. *chvály nehodný*.) Ale ani v ostatních případech není způsob, kdy se záporka *ne-* vkládá dovnitř složeného slova, způsob základní a běžný (třebaže je vlastně logický). Normální způsob je dnes popřít složené prídavné jméno jako celek, to znamená položit záporné *ne-* na sám počátek slova“ (Polívková, s. 270). Zaradenie a výklad záporných adjektívnych kompozít *nezávideniahodný*, *nevierohodný/neveryhodný*, *nedôveryhodný* a *neuznášiaschopný* v SSSJ zodpovedá danej interpretácii.

V druhej časti sa pozrieme, ako fungujú v praxi ďalšie záporné podoby zložených prídavných mien. Bude nás zaujímať, či sa používajú tvary so záporom *ne-* skôr na začiatku pôvodnej zloženiny, alebo vnútri (ako odporúčal vo svojom príspevku L. Bartko), resp. aká je potencia tvorenia záporných adjektívnych zloženín a ich derivátov – príslovky a podstatného mena. Na základe relevancie výskytov v korpuse sme vybrali kompozitá s adjektívnu časťou *-schopný*, *-hodný*, *-milovný*, *-nosný*, *-vzdorný* a *-odolný*.

-schopný

Kladné kompozitum	Záporné kompozitum	Príslovka	Podstatné meno	Spolu
životaschopný	neživotaschopný 416	neživotaschopne 1	neživotaschopnosť 48	465
	životaneschopný 44	životaneschopne 0	životaneschopnosť 11	55
konkurencieschopný	nekonkurencieschopný 562	nekonkurencieschopne 1	nekonkurencieschopnosť 120	682
	konkurencieschopný 20	konkurencieschopne 0	konkurencieschopnosť 11	31

Kladné kompozitum	Záporné kompozitum	Príslovka	Podstatné meno	Spolu
akcieschopný	neakcieschopný 25	neakcieschopne 0	neakcieschopnosť 29	54
	akcieschopný 14	akcieschopne 0	akcieschopnosť 9	23
prevádzkyschopný	neprevádzkyschopný 14	neprevádzkyschopne 0	neprevádzkyschopnosť 5	22
	prevádzkyschopný 5	prevádzkyschopne 0	prevádzkyschopnosť 2	7
obranyschopný	neobranyschopný 2	neobranyschopne 0	neobranyschopnosť 0	2
	obranyschopný 4	obranyschopne 0	obranyschopnosť 1	5
kúpyschopný	nekúpyschopný 3	nekúpyschopne 0	nekúpyschopnosť 0	3
	kúpyschopný 0	kúpyschopne 0	kúpyschopnosť 3	3

Od prídavného mena *životoschopný* sme našli záporné kompozitum *neživotoschopný* i *životaneschopný* s jasnou prevahou prvého typu. Kompozitum *neživotoschopný* sa používa v oblasti biológie (napr. *neživotoschopné organizmy, neživotoschopné bunky, neživotoschopné kôrovce*), ekonomiky (*neživotoschopný priemysel, neživotoschopná firma, neživotoschopné investície, neživotoschopné odvetvia*), sociálnych vzťahov (*neživotoschopná civilizácia, neživotoschopné deti, neživotoschopné vzťahy*) aj v beletrii: ... *pri zrode nových ideí nie je dôležitý kolektivistický názor, ale morálna energia odvážnych jednotlivcov, a keď stagnuje spoločnosť, ustrnú aj idey a stanú sa neživotoschopnými...* Vyskytol sa jeden doklad na príslovku *neživotoschopne*: *Spomenula som si, ako mi v robote, kde sa im starám okrem iného raz týždenne o kvety, povedali, že vyzerám tak krehko, až neživotoschopne.* Uvádžame aj ukážky na používanie podstatného mena *neživotoschopnosť*: *Nejednotnosť je prejavom slabosti, neživotoschopnosti, straty jasnej identity, vonkajšej súdržnosti...* – *Ani jeden z katastrofických scenárov, hovoriacich o neživotoschopnosti tohto projektu, sa nenaplnil.*

Sféra používania zriedkavejšieho kompozita *životaneschopný* je rovnaká: *Životaneschopný mikroorganizmus je mikroorganizmus, ktorý nie je*

schopný sa reprodukovat' alebo prenášať genetický materiál. – Pri zakladaní nových inštitútov treba si dôkladne uvážiť, či sú potrebné alebo aspoň veľmi užitočné a či majú predpoklady na rozvoj, aby neobozretne nevznikali zbytočné a životaneschopné inštitúty. Z derivátov sa vyskytuje podstatné meno životaneschopnosť. Strán na jedno použitie počas samostatnej SR vzniklo niekoľko. O ich životaneschopnosti sa občania presvedčili. Nazdávame sa, že početnosť i rozmanitosť sfér používania robia z kompozita neživotaschopný i jeho derivátu neživotaschopnosť, „kandidátov“ na lexikografické zachytenie.

Pri adjektíve *konkurencieschopný* je situácia podobná: výrazne prevažuje kompozitum *nekonkurencieschopný* so záporom na začiatku nad kompozitum *konkurencieschopný* so záporom vnútri základového kompozita a pri oboch je podobný okruh výskytu: *Plyn sa v skutočnosti stáva nekonkurencieschopným v porovnaní s ostatnými nízkouhľičitými alternatívami – jadrovými a obnoviteľnými. – Cieľom návrhu je ukončiť prevádzkovú podporu konkurencieschopným baniam. Obe prídavné mená majú substantívne deriváty, pričom vyše desaťnásobne viac dokladov má podstatné meno nekonkurencieschopnosť. Socializmus padol, pretože prax ukázala jeho nekonkurencieschopnosť. – Treba na rovinu povedať, že z ťažkej polohy konkurencieschopnosti sa naši agropodnikatelia za jeden rok dostali do konkurencieschopnosti. Od adjektíva nekonkurencieschopný sme v korpuse našli jeden doklad na príslovku nekonkurencieschopne: Nevýhodná je [ocel'] na výrobu surového železa, kde by bol prúd nekonkurencieschopne drahý.*

Výsledky ukazujú na možnosť zachytenia kompozita *nekonkurencieschopný* spolu s derivátom *nekonkurencieschopnosť* v slovníkoch.

Prídavné meno *akcieschopný* má takisto oba typy opozita v prospech kompozita *neakcieschopný*: *A tak zatiaľ čo sa reči vedú, daňovní poplatníci ďalej živia desiatky neakcieschopných vojenských útvarov. – Kontroly hasiacich prístrojov vykonávame priamo u zákazníka aj s okamžitou výmenou neakcieschopných hasiacich prístrojov za akcieschopné.. Ukážky adjektívneho kompozita *akcieschopný*: Najpravdepodobnejším výsledkom je akcieschopný parlament, keďže lídri opozičných strán odmietli možnosť spojenia s koalíciou. – Vôľa k reforme by tu možno i bola, ale je zoslabnutá, akcieschopná. Substantívny derivát *neakcieschopnosť* je častejší ako*

derivát *akcieneschopnosť*: *Jasne sa prejavuje neakcieneschopnosť manažmentu letiska aktívne hľadať a ponúkať svoju kapacitu a služby dopravcom. – Hráčska asociácia už v Čechách pred rokmi vznikla, no pre vlastnú akcienneschopnosť aj zanikla.*

O niečo menej dokladov je na záporné kompozitá od prídavného mena *prevádzkyschopný – neprevádzkyschopný a prevádzkyneschopný*: *V súčasnej dobe sú rybníky v havarijnom a podľa mňa pomaly v neprevádzkyschopnom stave. – Vozový park pozostáva prevažne z prevádzkyneschopných exponátov v podobe parných rušňov a prepravných vozňov. Aj pri nich sa vyskytli substantívne deriváty: V prípade neprevádzkyschopnosti svetelného návěstidla je na liste kolónka aj s možnými príčinami neprevádzkyschopnosti. – Neošetrovanie nových lietadiel bude mať za následok ich prevádzkyneschopnosť...*

Opozitá prídavných mien *obranyschopný a kúpyschopný* a ich deriváty sú zriedkavé: *Naša armáda je totálne neobranyschopná. – Tento kontinent nemá kto brániť, tak zlenivel a spohodlnel, že je úplne obranyneschopný. – Ich obranyneschopnosť má v sebe niečo kaľkovské. – ... tvrdí, že ekonomiku ťahajú dole nekúpyschopní a zadlžení spotrebiteľia, ktorí sú odkázaní len na šetrenie. – Kríza = kúpyneschopnosť bežných ľudí, to spôsobuje ďalší pokles predaja a výroby a tým ďalej rastie nezamestnanosť.*

Kladné kompozitum	Záporné kompozitum	Príslovka	Podstatné meno	Spolu
uznášaniashopný	neuznášaniashopný 160	neuznášaniashopne 0	neuznášaniashopnosť 136	296
	uznášaniashopný 15	uznášaniashopne 0	uznášaniashopnosť 19	34

Tabuľku so zápornými podobami od zloženého prídavného mena *uznášaniashopný* sme zaradili na porovnanie výskytu lexikograficky podchyteného prídavného mena *neuznášaniashopný* a odporúčaného adjektíva *uznášaniashopný*. Je z nej evidentná vyše desaťnásobná prevaha prídavného mena *neuznášaniashopný* a výrazná prevaha sa potvrdzuje takisto pri derivative *neuznášaniashopnosť*. Príklady na používanie opozit *uznášaniashopný* a *uznášaniashopnosť*: *Posledným bodom rokovania bola informácia o predložení výročných finančných správ poli-*

tických strán a hnutí za rok 1994, ktorí však už nevzali na vedomie, keďže parlament bol uznášanianschopný. – Za pol roka nebol iracký parlament z dôvodu uznášanianschopnosti schopný prijať žiaden pre irackú demokraciu dôležitý zákon.

-hodný

Kladné kompozitum	Záporné kompozitum	Príslovka	Podstatné meno	Spolu
chvályhodný	nechvályhodný 25	nechvályhodne 2	nechvályhodnosť 0	27
	chválynehodný 0	chválynehodne 0	chválynehodnosť 0	0
trestuhodný	netrestuhodný 1	netrestuhodne 1	netrestuhodnosť 0	2
	trestunehodný 0	trestunehodne 0	trestunehodnosť 0	0
úctyhodný	neúctyhodný 9	neúctyhodne 2	neúctyhodnosť 0	11
	úctynehodný 1	úctynehodne 0	úctynehodnosť 0	1
ctihodný	nectihodný 10	nectihodne 0	nectihodnosť 2	12
	ctinehodný 1	ctinehodne 0	ctinehodnosť 0	1

Skupinu zložených prídavných mien s druhou časťou *-hodný* začíname najpočetnejšie doloženým opozitným adjektívom kompozita *chvályhodný* so záporom *ne-* na začiatku, t. j. *nechvályhodný*: *Most si tiež vyslúžil nechvályhodný titul najobľúbenejšieho miesta samovrahov na svete. – Čo robiť, aby sme túto nechvályhodnú štatistiku vylepšili?* Od kompozita *nechvályhodný* sme našli dva doklady na príslovku *nechvályhodne*: *I ona dostala od nechvályhodne známeho St. Aubyna lekciu.* Tvar *chválynehodný* ani jeho deriváty sme nenašli.

Pri prídavnom mene *trestuhodný* sme zaznamenali iba dva výskyty záporného adjektíva *netrestuhodný*: *Počkáme si ešte... či aj oni narozprávajú toľko nekontrolovateľných a netrestuhodných sľubov, ktoré nič nehovoria, len zbytočne zaplňajú stránky novin a volebných letákov* (jednako použitie záporného prídavného mena *netrestuhodný* tu vyznieva rozporne: nazdáva-me sa, že skutočný zmysel vety sa mal vyjadriť kladným adjektívom *trestuhodný* – *nekontrolovateľné a trestuhodné sľuby*). Nasledujúca citácia dokladá jeden výskyt príslovky *netrestuhodne*: *Vaše nadobudnuté vzdelanie vám na druhej strane umožňuje bezplatne spravovať webovú stránku a písať na ňu iba to, čo chcete vy* (*netrestuhodne*) (aj v tejto citácii sa nám príslovka *netrestuhodne* vidí použitá nenáležite, myslíme si, že namiesto nej mala byť príslovka *beztretno*). Prídavné meno *trestunehodný* sme nezachytili.

Viac dokladov poskytuje opozitné adjektívum *neúctyhodný* utvorené od zloženého prídavného mena *úctyhodný*: *Je veľmi smutné, keď na základe nejakej ideológie či politického presvedčenia začneme deliť obeť násilností na „úctyhodné“ a „neúctyhodné“*. – ... *kradnúť fotky niekoho iného a pridávať ich do originálneho článku je pre mňa trošku neúctyhodné*. Odvodenú príslovku *neúctyhodne* priblíži ďalšia ukážka: *Táto úctyhodne hrubá kniha ma vo svojej prvej polovici neúctyhodne nudila, ale posledná tretina bola svieža a vtípná*. Opozitné adjektívum *úctynehodný* má iba jedno zastúpenie vo vete *Plný energie sa doma vrhol na svoj prezidentský stôl, kde našiel haldy papiera, ktoré v návale eufórie vyrobili na poslednú chvíľu úctynehodní poslanci*.

Pri synonyme *ctihodný* výrazne prevažuje podoba *nectihodný*: *Pred dvierami sa strkal veľký dav a boli v ňom takí i onakí, ctihodní i nectihodní...* – *Na ctinehodných patrónov treba ostrých patrónov* (v danom prípade ide o aforizmus z webovej stránky, na ktorej uverejňujú svoju tvorbu amatérski prispievatelia). Abstraktum *nectihodnosť* ilustruje táto citácia: ... *čo ide dosiahnuť aj inak spravodlivejšie ako v súčasnosti takmer absolútnou trestnoprávnou imunitou, ktorá jednoducho nectihodnostiam v justícii a im spriazneným osobám vyhovuje na zneužívanie*.

V nasledujúcej tabuľke porovnáme počty kompozít s druhou časťou *-hodný* a záporovou predponou *ne-* na začiatku, ktoré sú už lexikograficky zachytené, s výskytom kompozít so záporom vnútri pred adjektívnou časťou pôvodného zloženého adjektíva.

Kladné kompozitum	Záporné kompozitum	Príslovka	Podstatné meno	Spolu
závidenia-hodný	nezávideniahodný 3 348	nezávideniahodne 18	nezávideniahodnosť 2	3 368
	závidenianehodný 1	závidenianehodne 0	závidenianehodnosť 0	1
dôveryhodný	nedôveryhodný 6 477	nedôveryhodne 895	nedôveryhodnosť 905	8 277
	dôverynehodný 0	dôverynehodne 0	dôverynehodnosť 0	0
vierohodný	nevierohodný 598	nevierohodne 229	nevierohodnosť 96	923
	vieronehodný 0	vieronehodne 0	vieronehodnosť 0	0
vieryhodný	nevieryhodný 127	nevieryhodne 48	nevieryhodnosť 30	205
	vierynehodný 0	vierynehodne 0	vierynehodnosť 0	0

Čísla v tabuľke preukazujú relevantnosť a opodstatnenosť slovníkového spracovania adjektívnych kompozít so záporovou časticou *ne-* na začiatku a ich derivátov; okrem jedného výskytu adjektíva *závidenianehodný* nie sú pri týchto slovách nijaké doklady na podoby so záporom vnútri pôvodného zloženého adjektíva.

-milovný

Kladné kompozitum	Záporné kompozitum	Príslovka	Podstatné meno	Spolu
mierumilovný	nemierumilovný 8	nemierumilovne 4	nemierumilovnosť 1	13
	mierunemilovný 0	mierunemilovne 0	mierunemilovnosť 0	0
poriadkumilovný	neporiadkumilovný 21	neporiadkumilovne 1	neporiadkumilovnosť 14	36
	poriadkunemilovný 1	poriadkunemilovne 0	poriadkunemilovnosť 0	1

Z kompozít s druhou časťou *-milovný* sme reprezentatívne vybrali prídavné meno *mierumilovný* a *poriadkumilovný*. Výsledok je rovnaký ako pri kompozitách s druhou časťou *-hodný*. Prídavné meno *mierumilovný* má opozitný náprotivok v adjektíve *nemierumilovný* i deriváty *nemierumilovne* a *nemierumilovnosť*, adjektívum *mierunemilovný* sa nevyskytlo ani raz: *Známe sú vyhlásenia veľkých duchovných autorít islamu..., ktoré terorizmus ostro odsudzujú a odmietajú zneužívanie Koránu na nemierumilovné ciele. – Mier sa nedá vyjednať s nemierumilovnými ľuďmi. – Váš mierumilovný pes môže zareagovať nemierumilovne, keď ho dieťa v hre potáhá za ucho. – Pri takejto argumentácii by totiž musel dokázať odhadnúť, kde sú hranice ich nemierumilovnosti.*

Pri vyše dvoch desiatkach dokladov na zložené prídavné meno *neporiadkumilovný* je iba jeden výskyt kompozita *poriadkunemilovný*: *Nie som neporiadkumilovná, ale ani žiadny pedant. – Bohužiaľ, posledné dažde boli nápomocné neporiadkumilovným občanom a všetok bordel odniesla dažďová voda. – Pippa zisťuje, že ryšavá je po nej a že nemotorná a poriadkuNEmilovná je tiež po nej* (negatívny vzťah k poriadku je v citácii podčiarknutý grafickým zvýraznením záporovej častice *ne-*). Z odvodenín je to jeden doklad na príslovku *neporiadkumilovne*: *Takto neporiadne, neporiadkumilov-*

ne ako v tejto Moravčíkovej knižke to kedysi, v „predestetických“ časoch, muselo vyzerat' v poézii... a viacero výskytov podstatného mena neporiadkumilovnosť, napr. Známe „bordelárstvo“ často nepramení z neporiadkumilovnosti, ale z nedostatku úložných priestorov. Zaujímavý je jeden doklad na okazionalizmus neporiadkumilovník: Tvoj brat je síce neporiadkumilovník, zato sa vie rozdeliť so všetkým, čo má.

-chtivý

Kladné kompozitum	Záporné kompozitum	Príslovka	Podstatné meno	Spolu
ziskuchtivý	neziskuchtivý 10	neziskuchtivo 0	neziskuchtivosť 0	10
	ziskunechtivý 0	ziskunechtivo 0	ziskunechtivosť 0	0

Od zloženín s druhou časťou *-chtivý*, napr. *mocichtivý*, *slávychtivý*, *krásychtivý*, je frekvencia tvorenia záporných podôb prakticky nulová; do našej analýzy sme zaradili prídavné meno *ziskuchtivý*, pri ktorom sme našli zápornú podobu *neziskuchtivý*, napr. *Pravdupovediac, málo som videl medzi humanitárnou byrokraciou nádherných a neziskuchtivých ľudí, ktorých nám tak často ukazujú vo filmoch. – Vo filozoficko-esteticknej literatúre sa tento cit [pre krásu] zafixoval ako neutilitárny, neziskuchtivý alebo nespotrebitel'ský vzťah človeka k svetu...* Prídavné meno *ziskunechtivý* sme nenašli.

-nosný

Kladné kompozitum	Záporné kompozitum	Príslovka	Podstatné meno	Spolu
medonosný	nemedonosný 3	nemedonosne 0	nemedonosnosť 0	3
	medonenosný 0	medonenosne 0	medonenosnosť 0	0

Z kompozít s druhou časťou *-nosný* má svoj záporný náprotivok prídavné meno *medonosný* v podobe *nemedonosný*: *Okrem divej včely medonosnej, alebo častejšie jej zdivenej sestry, tu našťastie žije množstvo divých včiel nemedonosných. – V usadeninách tohto medu sa nachádza peľ medonosných i nemedonosných rastlín.* Napriek malému počtu dokladov je evidentné, že záporné kompozitum *nemedonosný* (na rozdiel od hypotetického kompozita

medonenosný) je vo včelárstve zaužívané ako opozitný termín odborného výrazu *medonosný*.

-vzdorný

Kladné kompozitum	Záporné kompozitum	Príslovka	Podstatné meno	Spolu
mrazuvzdorný	nemrazuvzdorný 25	nemrazuvzdorne 0	nemrazuvzdornosť 1	26
	mrzunevzdorný 0	mrzunevzdorne 0	mrzunevzdornosť 0	0
žiaruvzdorný	nežiaruvzdorný 14	nežiaruvzdorne 0	nežiaruvzdornosť 0	14
	žiarunevzdorný 0	žiarunevzdorne 0	žiarunevzdornosť 0	0
ohňovzdorný	neohňovzdorný 3	neohňovzdorne	neohňovzdornosť 5	8
	ohňonevzdorný 0	ohňonevzdorne 0	ohňonevzdornosť 0	0
vodovzdorný	nevodovzdorný 3	nevodovzdorne	nevodovzdornosť	3
	vodonevzdorný 0	vodonevzdorne 0	vodonevzdornosť 0	0

Skupina zložených prídavných mien s druhou časťou *-vzdorný* má viacero reprezentantov, niektoré sa uplatňujú aj ako odborné výrazy. Opozitné podoby sme zaznamenali pri adjektívach *mrazuvzdorný*, *žiaruvzdorný*, *ohňovzdorný* a *vodovzdorný*, všetky so záporom na začiatku zloženiny – *nemrazuvzdorný*, *nežiaruvzdorný*, *neohňovzdorný*, *nevodovzdorný*.

Najpočetnejšie je kompozitum *nemrazuvzdorný*: *Tento druh rastliny je vytrvalý, ale nemrazuvzdorný. – Tehliarske výrobky, ktoré sú deklarované ako nemrazuvzdorné, musia byť chránené pred poveternostnými vplyvmi.* Odvodené substantívum *nemrazuvzdornosť* sa vyskytlo raz: *Vzhľadom na nemrazuvzdornosť v strednej zóne sa kultúra pestuje na otvorenom teréne iba počas teplého obdobia.*

Adjektívum *nežiaruvzdorný* dokladajú citácie z predajnej ponuky: *Nežiaruvzdorný keramický tovar a žiaruvzdorné keramické výrobky. – Ostatné keramické predmety z porcelánu alebo kameniny vrátane nežiaruvzdorných tehelných blokov.*

Z niekoľkých dokladov na kompozitum *neohňovzdorný* sme vybrali tieto: *... neohňovzdorná oceľ sa netaví, pokiaľ nedosiahne rozpálenie do červena, teda teplotu asi 1 600 °C. – ... je [infrakúrenie] ideálne pre alergikov, môžete ho namontovať na stenu, strop, do kazetového stropu, do sadrokartónu alebo aj na neohňovzdorné plochy.* Aj od prídavného mena *neohňovzdorný* sme našli vety s odvodeným substantívom *neohňovzdornosť*, napr. *Kompozitné*

dosky so substrátmi na báze dreva s vnútorným stupňom neohňovzdornosti.

Rovnaký počet dokladov má záporné adjektívum *nevodovzdorný*, ktoré sa použilo napr. vo vete *Preglejšky môžu byť vodovzdorné i nevodovzdorné...*

-odolný

Kladné kompozitum	Záporné kompozitum	Príslovka	Podstatné meno	Spolu
vodoodolný	nevodoodolný 1	nevodoodolne 0	nevodoodolnosť 0	1
	vodoneodolný 0	vodoneodolne 0	vodoneodolnosť 0	0
vodeodolný	nevodeodolný 30	nevodeodolne 0	nevodeodolnosť 1	31
	vodeneodolný 3	vodeneodolne 0	vodeneodolnosť 0	3

Na záver nášho prehľadu záporných adjektívnych kompozít sme vybrali prídavné meno *vodoodolný* zo skupiny zložených adjektív s druhou časťou *-odolný*. Pri ňom sme našli iba jeden doklad na kompozitum *nevodoodolný*: ... *inak na bežný deň stačí aj nevodoodolná* [riasenka] a ani jeden doklad na zloženinu *vodoneodolný*. Zato od prídavného mena *vodeodolný*, ktoré sa považuje za nesystémové (porov. iné zložené prídavné mená s prvou časťou *vodo-*, utvorené od základu *vod-* spájacou samohláskou *-o-*, napr. *vodonosný*, *vodovzdorný*, *vodopriepustný*), ale v praxi sa hojne používa (niekoľko tisíc výskytov), je počet dokladov na záporné podoby (vrátane jedného výskytu substantíva *nevodeodolnosť*) vyšší: *Oba telefóny obstáli na jednotku, avšak pri D2-ke sa po niektorom z pádov odlomil pravý pánt držiaci zadný kryt, čo spôsobilo nedoliehavosť krytu, čím sa telefón stáva nevodeodolným. – ... bolo chladno, fúkal vietor a miestami aj pršalo, čo však niektorých neodradilo od toho, aby vyskúšali vodeodolnosť svojich nevodeodolných foťákov.* Prídavné meno *vodeneodolný* sa vyskytlo 3x: *Zmatnenie s vodeodolným púdom vydrží takmer takisto dlho ako s vodeNEodolným. – ... zobral som si trochu väčšie [puzdro] a tam sa zmestia aj dva telefóny, vodeneodolná navi alebo tam dávam foťák, keď často fotím.*

Záver: Zo skúmaného materiálu vyplynulo, že od zložených prídavných mien sa v jazykovej praxi častejšie používajú opozitné podoby so záporovou časticou *ne-* na začiatku východiskového kompozita, ktoré funguje ako základové, kým opozitné podoby so záporom priradeným k adjektívnej zložke východiskového kompozita sú zriedkavejšie, resp. sa nevyskytujú vôbec.

Z tabuliek znázorňujúcich výskyt záporných podôb od zloženín, ktoré majú charakter odborných výrazov alebo sa im približujú, prípadne fungujú aj ako termíny, je zrejmé, že kompozitá prvého typu sú istým spôsobom etablované ako ich opozitné náprotivky. Svedčia o tom prídavné mená *nemedonosný*, *nemrazuvzdorný*, *nežiaruvzdorný*, *neohňovzdorný*, *nevodovzdorný*, ktoré v jazykovej praxi nemajú konkurujúce ekvivalenty v kompozitách so záporom *ne-* vnútri, t. j. na začiatku adjektívnej časti zloženého prídavného mena (*medonenosný*, *mrazunevzdorný*, *žiarunevzdorný*, *ohňonevzdorný*, *vodonevzdorný*), ale rovnako lexikograficky už zachytené záporné adjektíva *nedôveryhodný*, *nevierohodný*, *nevieryhodný*, pri ktorých je výskyt druhého typu nulový. Podobne je to pri prídavnom mene *nezávideniahodný* (tu je pomer 3 348: 1) a zreteľný rozdiel badať i pri kompozite *neuznášania schopný* (160 : 15). Platí to aj o zloženinách *nekonkurencieschopný*, *neprevádzkyschopný*, pri ktorých je frekvencia druhého typu (*konkurencieschopný*, *prevádzkyneschopný*) výrazne nižšia. Aj keď sa ukázalo, že jasne prevažuje tvorenie so záporovou časticou na začiatku kompozita, toto zistenie nemožno absolutizovať. Ako príklad uvádzame prídavné meno *vodopriepustný*, pri ktorom sme nenašli ani jeden doklad na zápornú podobu *nevodopriepustný*, ale niekoľko stoviek výskytov podoby *vodonepriepustný* spolu s derivátom *vodonepriepustnosť*.

O životaschopnosti niektorých kompozít zo záporom *ne-* na začiatku svedčí nielen ich početnosť, ale i potencia tvoriť deriváty, a to predovšetkým substantívum, porov. *neživotaschopný* – *neživotaschopnosť*, *nekonkurencieschopný* – *nekonkurencieschopnosť*, *neakcieschopný* – *neakcieschopnosť*, *neprevádzkyschopný* – *neprevádzkyschopnosť*, *neuznášania schopný* – *neuznášania schopnosť*, *nedôveryhodný* – *nedôveryhodnosť*, *nevierohodný* – *nevierohodnosť*, *nevieryhodný* – *nevieryhodnosť*, *neporiadkumilovný* – *neporiadkumilovnosť*, *neohňovzdorný* – *neohňovzdornosť*, zriedkavejšie, príp. ojedinele príslovku, napr. *neživotaschopne*, *nekonkurencieschopne*, *nedôveryhodne*, *nevierohodne*, *nechvályhodne*, *neúctyhodne*. Kompozitá so záporovou časticou *ne-* na začiatku druhej, adjektívnej časti zloženiny takúto potenciu nepreukázali. Z analyzovaných slov hodnotíme ako aspirujúce na spracovanie v slovníkoch prídavné meno *neživotaschopný* a *nekonkurencieschopný*.

Je potrebné tiež povedať, že aj keď sa vyjadrovanie opačného významu zložených prídavných mien pomocou záporovej častice *ne-* javí ako eko-

nomické, nemalo by sa za ním siahat' „za každú cenu“: v mnohých prípadoch sa pociťuje príznakovo, okazionálne, cítiť za ním zámer vyjadriť sa v istej situácii alebo kontexte exkluzívne. Preto je výskyt väčšiny takýchto kompozít zanedbateľný a opačný význam sa v takýchto prípadoch vyjadruje pomocou záporu základového prídavného mena, napr. *nekúpyšchopní spotrebiteľia* – *spotrebiteľia neschopní kúpy*, *s neúctyhodnými predstaviteľmi moci* – *s predstaviteľmi moci nehodnými úcty*; alebo opisne, keď sa použije prídavné meno v pôvodnom kladnom tvare a zápor sa priradí k príslušnému slovesu: *spotrebiteľia, ktorí nie sú schopní kúpy*; *s predstaviteľmi moci, ktorí nie sú hodní úcty*. V tomto zmysle ostáva aktuálny výklad Š. Peciaru v príspevku citovanom na začiatku.

LITERATÚRA

BARTKO, Ladislav: Neuznášiaschopnosť? In: Kultúra slova, 1994, roč. 28, č. 4, s. 233 – 234.

Krátky slovník slovenského jazyka. Red. J. Kačala – M. Pisárčiková. 3., doplnené a prepracované vyd. Bratislava: Veda 1997. 943 s. ISBN 80-224-0464-0.

PECIAR, Štefan: Závideniahodný. In: Slovenská reč, 1956, roč. 21, č. 6, s. 387 – 388.

POLÍVKOVÁ, Alena: Neživotashopný – životaneschopný. In: Naše reč, 1975, roč. 58, č. 5, s. 270.

Pravidlá slovenského pravopisu. 2., doplnené a prepracované vyd. Bratislava: Veda 1998. 573 s. ISBN 80-224-0532-9; 3., upravené a doplnené vyd. Bratislava: Veda 2000. 590 s. ISBN 80-224-0655-4.

Slovník slovenského jazyka. II. L – O. Red. Š. Peciar. 1. vyd. Bratislava: Vydavateľstvo SAV 1960. 648 s.

Slovník slovenského jazyka. IV. S – U. Red. Š. Peciar. 1. vyd. Bratislava: Vydavateľstvo SAV 1964. 760 s.

Slovník súčasného slovenského jazyka. M – N. Ved. red. A. Jarošová. Bratislava: Veda 2015. 1100 s. ISBN 978-80-224-1485-2.

Synonymický slovník slovenčiny. Red. M. Pisárčiková. 1. vyd. Bratislava: Veda 1995. 998 s. ISBN 80-224-0427-6. 2., opravené vyd. Bratislava: Veda 2000. 998 s. ISBN 80-224-0585-X.

Ženské mená s apelatívnym obyvateľským významom

JÁN KAČALA

Téma spôsobu tvorenia obyvateľských mien je živá predovšetkým pri vlastných menách rozličného významového typu, čiže mien obyvateľov miest, prípadne obcí a ich častí, oblastí, krajov a území (štátov), kontinentov, etnických celkov, národov alebo skupín príbuzných národov; máme na mysli názvy typu *Drienčanec*, ženské meno *Drienčanka*, *Petržalčan* – *Petržalčanka*, *Lipták* – *Liptáčka*, *Spišiak* – *Spišiačka*, *Tatran* – *Tatranka*, *Európan* – *Európanka*, *Rakúšan* – *Rakúšanka*, *Slovan* – *Slovanka*. Pravdaže, pomenovania s obyvateľským významom nie sú zanedbateľné ani pri apelatívach (všeobecných menách) typu *mešťan* – *mešťianka*, *horniak* – *horniačka*, *dolniak* – *dolniačka*, z novších *pozemšťan* – *pozemšťanka*, *nebešťan* – *nebešťanka*, *mimozemšťan* – *mimozemšťanka*, *sídlišťan* – *sídlišťanka* a podobných. Naostatok uvedené podoby sú v reprezentatívnom výbere zachytené aj vo výkladových slovníkoch súčasnej slovenčiny, ako aj v platných Pravidlách slovenského pravopisu z roku 2013 (ďalej PSP). Kompletne ich zachytáva Krátky slovník slovenského jazyka vo svojom 4. vydaní z roku 2003, časť zodpovedajúcu pomenovaniám s doteraz spracovanými začiatočnými hláskami a písmenami zachytáva aj najnovší Slovník súčasného slovenského jazyka, najmenej slov spomedzi nich je spracovaných v staršom Slovníku slovenského jazyka.

Treba spomenúť, že v našom spisovnom jazyku jestvujú viaceré ďalšie všeobecné pomenovania s významom obývaného miesta, z ktorých základu sa tvoria obyvateľské mená a zodpovedajúce vzťahové prídavné mená, pričom takéto prídavné meno môže byť súvzťažné s východiskovým miestnym názvom, ako aj s obyvateľským názvom: *obec* – *občan*, *občianka*, *občiansky* (s osobitným významom), *dedina* – *dedinčan(ka)*, *dedinský*, *vidiek* – *vidiečan(ka)*, *vidiecky*, *laz* – *lazník*, *laznička*, *laznícky* (utvorené od obyvateľského mena *lazník*), *kopanica* – *kopaničiar(ka)*, *kopaničiarsky* (odvodené od obyvateľského mena *kopaničiar*), *osada* – *osadný* – *osadník*, *osadníčka*, *osadnícky* (utvorené od obyvateľského mena *osadník*; ako vlastné meno mužskej osoby je doložená aj podoba *Osad'an*), *vrch/y/* – *vrchár(ka)*, *vrchársky*, *kraj* – *krajan(ka)* (s osobitným významom), *krajanský*, v ľudovej

pesničke sa spieva aj o horňanoch a dolňanoch (názvy odvodené od prídavných mien *horný*, *dolný*) a o chlapcoch vrchovanoch (názov *vrchovan/ia/* s rozšírenou príponou *-(ov)an* odvodený od základu *vrch/y/*). Špecifickú motiváciu protíahlymi svetovými stranami vo vzťahu ku krajine alebo kontinentu majú všeobecné obyvateľské pomenovania *severan(ka)* so súvzťažným prídavným menom *severanský* a *južan(ka)* s prídavným menom *južanský*. Z prídavných mien *východný*, *západný* sú utvorené obyvateľské mená *východniar(ka)* so zodpovedajúcim prídavným menom *východniarsky* a *západniar(ka)* s prídavným menom *západniarsky*.

Na druhej strane jestvujú pomenovania vymedzených území, od ktorých sa obyvateľské mená netvoria a bežné sú iba zodpovedajúce vzťahové prídavné mená; také sú názvy *štát* s prídavným menom *štátny* (s pomenovaním *štát* je významovo súvzťažné skôr obyvateľské pomenovanie *občan*, porovnaj aj spojenia */slovenský/ štátny občan*, */slovenské/ štátne občianstvo*), *krajina* – *krajinský* aj *krajinný*, *oblasť* – *oblastný*, *región* – *regionálny*, *okres* – *okresný*, *okrsok* – *okrskový*; z cudzojazyčných prostredí sú to napríklad pomenovania *gubernia* – *guberniálny* aj *gubernský*, *kantón* – *kantonálny* aj *kantónový*, *kolónia* – *koloniálny*, *grófstvo* (bez zodpovedajúceho prídavného mena) a podobne.

Viaceré zo zachytených podôb možno z formálneho hľadiska porovnávať s vlastnými menami s obyvateľským významom s rovnako zakončeným koreňom na skupinu spoluhlások *št'*; tá vznikla alternáciou z koncovej skupiny *sk* v základových formách pri tvorení obyvateľského mena s príponou *-an*. Keď vravíme o porovnávaní na základe formálneho hľadiska, máme na mysli jednak podoby typu *Budapešťan* – *Budapešťianka*, *Hradišťan* – *Hradišťianka* (zo základu *Hradisko*), *Host'an* – *Hostianka* (zo základov *Hoste* aj *Hostie*), *Čas'tan* – *Čas'tianka* a z druhej strany podoby typu *Spišskonovovešťan* – *Spišskonovovešťianka*, *Brvnišťan* – *Brvnišťianka*, *Dobrohošťan* – *Dobrohošťianka*, *Valašťan* – *Valašťianka*, *Hrachovišťan* – *Hrachovišťianka*, *Hradišťan* – *Hradišťianka* (zo základu *Hradište*; uvedené podoby obyvateľských mien uvádzame podľa citovaných PSP z roku 2013). Ako vidno, narážame tu na otázku dvojakej podoby ženského obyvateľského mena: s príponou *-ianka* a s príponou *-anka*. Vynára sa tu prirodzená otázka, čím je podmienená podoba ženského obyvateľského mena so zakončením *-anka* v tých prípadoch, keď sa základ východiskového mena končí na rov-

nakú skupinu spoluhlások ako pri obyvateľských menách so zakončením *-ianka*, v danom prípade na skupinu *šť*, prípadne *st* alebo na spoluhlásku *s*, ako je to pri menách obsahujúcich podobu *Ves*.

V slovenskej jazykovede sa oddávna rozdiel medzi uvedenými dvoma príponami v ženskom obyvateľskom mene dáva do súvisu s podobou zodpovedajúceho vzťahového prídavného mena. Pravdepodobne najpriamočiarejšie túto súvislosť sformuloval Henrich Bartek vo svojom spise *Nový pravopis slovenský*, ktorý vydal už v exile roku 1954 ako reakciu na vyjdenie PSP z roku 1953. Tento autor totiž spôsob tvorenia ženských obyvateľských, ako aj neobyvateľských mien urobil priamo závislým od spôsobu utvorenia vzťahového prídavného mena k zodpovedajúcemu miestnemu názvu. V rámci komentovania zmien v nových pravopisných pravidlách vyčlenil tejto téme osobitnú, 9. (záverečnú) kapitolku s názvom *Ženské mená na -anka, -ianka* a v nej na s. 54 – 55 píše: „Príponou *-ianka* tvoria sa obyvateľské mená ženského rodu, ak príslušné prídavné meno vychádza na *-iansky*“ a je charakteristické, že v takomto poradí, t. j. na prvom mieste vzťahové prídavné meno a na druhom mieste ženské obyvateľské meno, uvádza aj všeobecne rozšírené a používané príklady typu *Nitra – nitriansky – Nitrianka, Turany – turiansky – Turianka, Trenčín – trenčiansky – Trenčianka, Detva – detviansky – Detvianka, Pešť – peštiansky – Peštianka*. „Vo všetkých ostatných prípadoch,“ píše ďalej autor, „sa tvoria ženské obyvateľské mená príponou *-anka*“ a prináša na ne presvedčivé príklady, ako sú: *Šariš – šarišský – Šarišanka, Skalica – skalický – Skaličanka, Trnava – trnavský – Trnavčanka*.

Rovnako priamočiario postupuje aj pri menách, ktoré označuje ako neobyvateľské, hoci to v plnom rozsahu neplatí: „V neobyvateľských menách ostáva *-ianka*, ak príslušné prídavné meno vychodí na *-iansky*, napr. občan – občiansky – občianka, mešťan – meštiansky – meštianka, zeman – zemiansky – zemianka, ale dedinčan – dedinčanka, lebo je dedinský. – K prídavným menám na *-anský* tvoria sa ženské mená na *-anka*, napr. Tatry – tatranský – Tatranka, kresťan – kresťanský – kresťanka, Slovan – slovenský – Slovanka.“ V ostatnom odseku s touto témou znova opakuje svoju základnú tézu o priamej závislosti podoby s príponou *-ianka* od podoby prídavného mena na *-iansky*: „všade inde píšeme *-anka*, napr. Angličanka, Belgičanka, Holandanka atď., lebo prídavné mená znejú anglický, belgický, holandský.“

Pozoruhodné na Bartkovom prístupe je aj to, že vo svojej prvej skupine prípadov, kde píše o tvorení obyvateľských mien ženského rodu, vôbec nespomína mužské podoby, akoby s uvedenými ženskými podobami nemali nič spoločné. Relevantné podoby mužského rodu pritom majú rozličné prípony (t. j. *-ec* v prípade *Turanec*, *-an* vo väčšine uvádzaných príkladov a napokon aj *-čan* v prípadoch *dedinčan*, *Trnavčan*, *Bratislavčan*) a za dôležitý treba pokladať najmä rozdiel v kvantite pri mužskej príponě *-an* proti súvzťažnej predĺženej ženskej príponě *-ianka*. V danej súvislosti možno pripomenúť, že prvé nám známe poukázanie na bezprostrednú súvislosť medzi tvorením vzťahového prídavného mena s príponou *-iansky* a zodpovedajúceho ženského obyvateľského mena s príponou *-ianka* sme našli v PSP z roku 1931, skoncipovaných Václavom Vážnym. Tu na s. 43 v osobitnej kapitole pod číslom 20, venovanej tejto tematike, autor píše: „Ženské mená, utvorené od domácich podstatných mien mužských na *-an* (*-jan*), ako na pr. mešťan, mávajú v duchu strednoslovenských nárečí príponu *-an* zdĺženú v *-ian*, na pr. mešťianka, a podobne i v prídavnom mene mešťiansky i v ďalších tvoreniach: mešťianstvo ap., keď je v slabike pred touto príponou samohláska krátka.“ V ďalšom odseku na tej istej strane uvádza podobne tvorené ženské mená už bez výslovného upozornenia na súvis so spôsobom tvorenia zodpovedajúceho prídavného mena: „Ale píšeme v duchu obecnej výslovnosti: Slovan – Slovanka, slovanský, Slovanstvo, Tatran – Tatránka, tatranský, Modran – Modránka, modranský, Nitran – Nitránka, nitranský (i nitriansky), kresťan – kresťánka, kresťanský.“ Ako vidno, tu máme pred sebou istý priamy rozpor medzi tvorením ženského mena a prídavného mena v prípade uvedenej podoby *Nitránka*, pri ktorej sa síce pripúšťa aj podoba s dvojhláskou *nitriansky*, ale iba na druhom mieste.

Od týchto prípadov Vážneho PSP oddeľujú javy s predchádzajúcou dlhou slabikou: „V slovách, kde je v slabike pred príponou *-an* dĺžka, zostáva prípona *-an* nezdlžená, tak: Piešťany – Piešťánka, Piešťanec, piešťanský, Drienčany (osada) – Drienčánka, drienčanský ap.“ Napokon sa tu konštatuje bezprostredný súvis spôsobu tvorenia ženských mien zdĺženou príponou so zodpovedajúcim prídavným menom: „Prípona *-an* sa však nedlží v menách ženských v prípadoch, kde sa nevytvorilo meno prídavné na *-iansky* (mešťiansky), ale len na *-ský* (bratislavský). Tak je vždy len Bratislavan – Bratislavánka, bratislavský, Brezovan – Brezovánka, brezovský, Trnavan

– Trnavanka, trnavský, Skaličan – Skaličanka, skalický, Šarišan – Šarišanka, šarišský, Pražan – Pražanka, pražský ap. a podľa toho i v slovách cudzích.“

Osobitnú, v poradí 34. kapitolku na s. 69 – 70 venujú tvoreniu ženských podstatných mien s príponou *-ianka* a *-anka* aj PSP z roku 1940, ale v otázke spôsobu tvorenia týchto mien neprinášajú nijaké nové poznanie, pričom výklad tejto témy je tu skôr znejasnený tým, že sa neodlišujú dosť zreteľne adjektívne prípony *-ský* a *-iansky*, na druhej strane sa aj tu potvrdzuje tesný súvis adjektívnej prípony *-iansky* s príponou ženských podstatných mien *-ianka*, pričom prípona *-ianka* sa kodifikuje aj v prípadoch, keď sa mužské obyvateľské meno tvorí príponou *-čan*, tak ako je to v menách *Žilincan* s prídavným menom *žilinský* – *Žilincianka*, *Trnavčan* s prídavným menom *trnavský* – *Trnavčianka* a podobných. Takéto riešenie sa v jazykovej praxi neujalo a v nasledujúcej kodifikácii v PSP z roku 1953 ani nepotvrdilo.

Aj z doteraz uvedených príkladov sa ukazuje, že pri tvorení ženských obyvateľských názvov s príponou *-ianka* majú dôležitú úlohu aj spomenuté formálne činitele, konkrétne naznačená alternácia koncovej skupiny spoluhlások *sk/šť*, prípadne spoluhlások *c/č*, *n/ň* a podobne, ktorá nastáva pred príponou *-an*, ako aj pred príponou *-ianka* a *-iansky*. Aj tu badať predovšetkým rozlíšenie tvorenia ženských obyvateľských názvov v závislosti od toho, ako sa tvorí príslušné vzťahové prídavné meno. Na jednej strane sú prípady typu *Košariská*, *Uhliská*, *Pruské*, *Haniska*, *Hradisko*, *Hraničné* a podobne, pri ktorých je ženská podoba mena a prídavné meno zakončené príponou *-ianka*, *-iansky*, na druhej strane sú prípady *Banské*, *Brodské*, *Uhorské*, *Hrabské*, pri ktorých je zodpovedajúce vzťahové prídavné meno zakončené príponou *-ský* a ženské obyvateľské meno má príponu *-čanka* v zhode s mužskou podobou *-čan*. K tejto druhej skupine patria aj prípady *Horné Trhovište*, *Hlivištia*, *Hradište* s príponou prídavného mena *-ský* a podobou ženského obyvateľského mena na *-anka*, ako aj naznačené typy *Horná Ves*, *Devínska Nová ves*, *Karlova Ves* so zakončením prídavných mien príponou *-ský* (*hornoveský*, *devínskonovoveský*, *karloveský*) a ženských obyvateľských mien s príponou *-anka* (*Hornovešťanka*, *Devínskonovovešťanka*, *Karlovešťanka*). Na druhej strane mená *Pešť*, *Budapešť* so zakončením základu na skupinu *šť* majú prídavné meno zakončené príponou *-iansky* a ženské meno príponou *-ianka*. Pri menách *Pešť*, *Budapešť* teda platí priama súvzťažnosť spôsobu tvorenia vzťahového prídavného mena a ženského obyvateľského mena.

Striedanie spoluhlások *sk/št'* pred príponou *-anka* máme aj v spomínaných nepropriálnych ženských menách *pozemšťanka*, *mimozemšťanka*, *nebešťanka*, *sídlisťanka*, pri ktorých opora v prídavných menách chýba, keďže samy sú utvorené od prídavných mien *pozemský*, *mimozemský*, *nebeský*, iba posledná forma je odvodená od podstatného mena *sídlisko*. Prípona *-anka* je náležitá aj pri miestnych názvoch so zakončením *-any*, pred ktorým predchádza dlhá slabika, a tak sa v nich dôsledne dodržiava rytmický zákon: *Piešťanka*, *Kolíňanka*, *Komáranka* (zo základu *Komárany*). Pravdaže, pri týchto miestnych menách platí aj adjektívna prípona *-ský* (*piešťanský*, *kolíňanský*, *komáranský*) a pri tvorení mužského obyvateľského mena prípona *-ec* (*Piešťanec*, *Kolíňanec*, *Komáraneec*).

Ukazuje sa, že pri tvorení ženských mien s apelatívnym obyvateľským významom sa v spisovnej slovenčine uplatňujú rovnaké slovotvorné zásady ako pri tvorení ženských obyvateľských mien s propriálnym významom. Potvrdzuje sa v nich najmä bezprostredný súvis utvorenia ženského obyvateľského mena príponou *-ianka* s utvorením zodpovedajúceho vzťahového prídavného mena príponou *-iansky*. Aj pri tvorení ženských mien s apelatívnym obyvateľským významom má dôležitú úlohu forma zodpovedajúceho vzťahového prídavného mena. Ako sme ukázali, pri viacerých menách s apelatívnym obyvateľským významom sa však forma ženského mena (spolu s mužskou podobou), ako ani zodpovedajúce vzťahové prídavné meno netvorí, prípadne sa tvorí iba vzťahové prídavné meno.

LITERATÚRA

- BARTEK, Henrich: Nový pravopis slovenský. Chicago: Slovák v Amerike 1954. 56 s.
- Krátky slovník slovenského jazyka. 4., doplnené a upravené vyd. Red. J. Kačala, M. Pisárčiková. Bratislava, Veda 2003. 985 s.
- Pravidlá slovenského pravopisu s abecedným pravopisným slovníkom. Vydala Matica slovenská (ako prácu svojej pravopisnej komisie). Praha: Štátne nakladateľstvo 1931. 364 s.
- Pravidlá slovenského pravopisu s pravopisným slovníkom. Turčiansky Svätý Martin: Matica slovenská 1940. 482 s.
- Pravidlá slovenského pravopisu. 4., nezmenené vyd. Bratislava: Veda 2013. 590 s.

TERMINOLOGICKÉ SÚPISY

Nové a revidované slovenské mená dovážaných, zavlečených, pestovaných a ďalších na Slovensku známych cudzokrajných cievnatých rastlín. 2. Rody začínajúce sa písmenom E – N

JÁN KLIMENT – MICHAL HRABOVSKÝ – DANA GURIČANOVÁ

V prvej časti série sme uverejnili 381 nových, revidovaných alebo nedávno publikovaných, ale širšej verejnosti zatiaľ viac-menej neznámych slovenských rodových mien cudzokrajných cievnatých rastlín, s ktorými sa možno stretnúť priamo (v parkoch, arborétach, záhradníctvach, záhradách, alpíniách a i.) alebo sprostredkované (v literatúre, vo vyučovaní a pod.). Naším cieľom je prispieť k revízii a doplneniu už existujúceho slovenského botanického menoslovia, a tým k vytvoreniu aktualizovanej súbornej odbornej botanickej nomenklatúry, ktorá by v maximálnej možnej miere spĺňala požiadavky používateľov. Metodiku tvorby a revízie mien sme objasnili v úvodnej časti (Kultúra slova č. 2, 2020).

Novonavrhané aj revidované slovenské mená kriticky posúdili a následne schválili členovia Nomenklatorickej komisie Slovenskej botanickej spoločnosti pri Slovenskej akadémii vied, sekcií pre cudzokrajné a domáce cievnaté rastliny. Z hľadiska možnej homonymie ich skontrolovali aj sekcie pre machorasty, huby, lichenizované huby, riasy a sinice. Všetkým pripomienkujúcim patrí naše úprimné poďakovanie.

V zozname uvádzame na prvom mieste platné vedecké meno daného rodu (kurzívou) spolu s autorskou citáciou, t. j. medzinárodnou skratkou autora, ktorý meno navrhol. Skratka nom. cons. (*nomen conservandum*) označuje mladšie homonymum, ktoré bolo z rôznych príčin povýšené nad staršie meno. Po vedeckom mene nasleduje komisiou schválené slovenské meno. Pri revidovaných slovenských menách uvádzame v zátvorkách (po skratke syn.) aj ich starší ekvivalent, ktorý bol v rozpore s menotvorný-

mi zásadami a pravidlami, napr. *Jambosa* Adans., nom. cons. – klinčekovec (syn. hrebíčekovec). Ak bol niektorý rod včlenený do iného, uvádzame pri ňom odkaz na daný rod, napr. *Leucosinapis* Spach – syn. pre *Sinapis* L. – horčica. V prípade, že inkludovaný rod mal svoje vlastné slovenské meno, nasleduje v zátvorkách po novom rodovom mene, napr. *Mediolobivia* Backeb. – syn. pre *Aylostera* Speg. – ajlostera (syn. mediolobívia). Pri druhoch čeľade *Cactaceae* sme všade tam, kde to bolo možné, ponechali slovakizované vedecké meno (napr. *Mammillaria* – mamilária), niekedy sme však z jazykových dôvodov museli pristúpiť k jeho miernej úprave (napr. *Eriosyce* – eriosyka).

E

Ecchremocarpus Ruiz et Pav. – úponatka (syn. ekremokarpus)
Ecdiocola F. Muell. – paostrica
Echidnopsis Hook. fil. – ježurovec (syn. echidnopsa)
Echinocereus Engelm. – ježica (syn. echinocereus)
Echinodorus Rich. ex Engelm. – šípovkovec (syn. echinodorus, echinodor)
Echinofossulocactus Lawr. – echinofosulokaktus
Echinomastus Britton et Rose – echinomastus
Edgeworthia Meisn. – papierník (syn. edgewortia)
Edraianthus A. DC., nom. cons. – blan-kytník
Egletes Cass. – egleta (syn. eglétes)
Elaphoglossum Schott ex J. Sm. – jeleňovec (syn. elafoglossum)
Eleutherococcus Maxim. – všehojovec (syn. eleuterokok)
Elliottia Muhl. ex Elliott – krutičnelka
Emblingia F. Muell. – papučkovka
Encyclia Hook. – encykliá
Endonema A. Juss. – endonéma
Epigaea L. – pozemník (syn. epigéa)
Episcia Mart. – episcia
Epistephium Kunth – epistéfium

Epithelantha F. A. C. Weber ex Britton et Rose – epitelanta
Eranthemum L. – erantéma
Eremothamnus O. Hoffm. – pustobyľ
Eria Schltr. – eria
Erinus L. – balzamček (syn. erinus, balzamovec)
Eriocactus Backeb. – erioaktus
Eriocaulon L. – páperček
Erioglossum Blume – syn. pre *Lepismium* Blume – mydlovec
Eriogonum Michx. – pohánkovka
Eriopsis Lindl. – eriovec (syn. eriopsis)
Eriosyce Phil. – eriosyka
Eritrichium Gaudin – srst'ovka (syn. eritrichium)
Ervatamia (A. DC.) Stapf – syn. pre *Tabernaemontana* Plum. ex L. – guľovník (syn. ervatamia)
Erycina Lindl. – panenka
Erythranthe Spach – čarodejka
Erythrocephalum Benth. – červenohlávka
Escobaria Britton et Rose – eskobária
Espeletiosis Cuatrec. – espeléciovec (syn. espelécia)
Espositoopsis Buxb. – ježovník
Eucnide Zucc., nom. cons. – žihľavka
Eulychnia Phil. – eulychnia
Euphronia Mart. et Zucc. – eufrónia
Euphrosyne Fressen – iva

Euptelea Siebold et Zucc. – křídlovník
Eurotia Adans. – sivovlasec
Eurybia (Cass.) Cass. – astra
Euryops (Cass.) Cass. – očiariak (syn. euryops)

Eustoma Salisb. – eustoma
Eutaxia R. Br. – eutaxia
Euthamia (Nutt.) Cass. – zlatobyľka
Eutrema R. Br. – eutréma
Exacum L. – horkolist (syn. exakum, eksakum)
Exarata A. H. Gentry – exaráta
Exogonium Choisy – syn. pre *Ipomoea* L., nom. cons. – povojník

F

Falcatifolium de Laub. – kosákovník
Famatinanthus (Hieron.) Ariza et S. E. Freire – famatinant
Fargesia Franch. – trstinovec
Feddea Urb. – fedea
Fedia Gaertn., nom. cons. – fédia
Felicia Cass., nom. cons. – felícia
Fendlera Engelm. et A. Gray – fendlera
Ferreyranthus H. Rob. et Brettel – ferejrant
Fessia Speta – fesia
Ficalhoa Hiern – fikalhoa
Ficinia Schrad., nom. cons. – ficinia
Fitzroya Hook. fil. ex Lindl. – ozrutník
Foetidia Comm. ex Lam. – smradovník
Fokienia A. Henry et H. H. Thomas – fokiénia
Forestiera Poir., nom. cons. – olivník
Fortunearia Rehder et E. H. Wilson – fortunearia
Fothergilla L. – fotergila (syn. fothergilla)
Frailea Britton et Rose – frailea (syn. krpatec)
Francoa Cav. – frankoa
Franklinia W. Bartram ex Marshall – franklinia
Freesia Eckl. ex Klatt, nom. cons. – frézia (syn. frizia)
Frerea Dalzell – frerea

Frithia N. E. Br. – fritia (syn. frithia)
Fuchsia L. – fuchsia (syn. fuksia, fuxia, fukcia)
Furcraea Vent. – furkrea (syn. furkréa)

G

Galactites Moench, nom. cons. – bodliakovec
Gale Duhamel – syn. pre *Myrica* L. – vresna (syn. vresnovka)
Galeandra Lindl. – galeandra
Galeottia A. Rich. – galeócia
Galphimia Cav. – galfímia
Garrya Douglas ex Lindl. – garya
Gaultheria L. – gaultéria
Gaura L. – syn. pre *Oenothera* L. – pupalka
Gaylussacia Kunth, nom. cons. – čučoriedkovka
Geissoloma Lindl. ex Kunth – listovka
Gelesnowia Turcz. – železnovia
Genlisea A. St.-Hil. – skrutkovka (syn. genlisea)
Geohintonia Glass et Fitz Maurice – geohintónia
Gerrardia Oliv. – gerardína
Gibbaeum Haw. ex N. E. Br. – hrbatec (syn. gibéum)
Gilia Ruiz et Pav. – gilia (syn. gília)
Gillenia Moench – gilénia
Glandularia J. F. Gmel. – železník
Glebionis Cass. – chryzantémovka
Glehnia F. Schmidt ex Miq. – brehuľka
Gleichenia Sm., nom. cons. – vidlicovka (syn. gleichenia, glejchénia)
Glossostigma Wight et Arn., nom. cons. – jazýčnica
Glycyrrhiza L. – sladké drierko (syn. sladkovka, sladovka, lekorica)
Gomortega Ruiz et Pav. – gomortega
Gomphandra Wall. ex Lindl. – gomfandra
Goniolimon Boiss. – limonka (syn. goniolimon)
Goodenia Sm. – gudénia
Gorteria L. – gortéria

Grammitis Sw. – čiarkovka
Graptopetalum Rose – graptopetal (syn. graptopetalum)
Grayia Hook. et Arn. – greja
Greyia Hook. et Harv. – červeník
Grielum L. – grielum
Grilicidia Kunth – grilicidia
Griselinia G. Forst. – griselinia
Grubbia P. J. Bergius – grubia
Grusonia Rehb. fil. ex Britton et Rose – gruzónia
Guamatela Donn. Sm. – guamatela
Guarianthe Dressler et W. E. Higgins – katleja
Gundelia L. – gundélia
Gurania (Schltdl.) Cogn. – guránia
Gymnarrhena Desf. – púšťovka
Gymnocalycium Pfeiff. ex Mittler – pavúkovec (syn. gymnocalýcium)
Gyranthera Pittier – gyranτέρα
Gyrostemon Desf. – kruhokvet

H

Haageocereus Backeb. – ježovník (syn. hágeocereus)
Habranthus Herb. – meďokvietok
Haemanthus L. – krvokvet (syn. hemant)
Hainardia Greuter – plevovka
Hakonechloa Makino ex Honda – trstinovka (syn. rákosovka)
Halesia J. Ellis ex L., nom. cons. – halézia (syn. halezia)
Halimione Aellen – loboda
Halimium (Dunal) Spach – halímium
Halogeton C. A. Mey. ex Ledeb. – slaniskovec
Halophila Thouars – slanomilka
Halophytum Speg. – slanorast
Haloxylon Bunge – slanodrev (syn. haloxylon)
Hanguana Blume – hanguana
Harrimanella Coville – harimanela
Harrisia Britton – harisia
Hebe Comm. ex Juss. – héba (syn. heba, hebe)

Hecastocleis A. Gray – ostrolístok
Hecatostemon S. F. Blake – stotyčinkovec (syn. hekatostémón)
Hechtia Klotzsch – zúbkatec
Helipterum DC. – slamienka
Helosia Rich., nom. cons. – hubovec (syn. helozis)
Helwingia Willd., nom. cons. – helvingia (syn. listoplodka)
Hemiandra R. Br. – hadoskrýš
Hemigenia R. Br. – hemigénia
Hemigraphis Nees – hemigrafka
Hemiphora (F. Muell.) F. Muell. – náprstníkovec
Hemiptelea Planch. – plotovník
Heptacodium Rehder – sedemhlavec
Hereroa (Schwantes) Dinter et Schwantes – hereroa
Hermas L. – hermas
Hesperantha Ker Gawl. – súmračník
Hesperocodon Eddie et Cupido – zvonička
Heteranthera Ruiz et Pav., nom. cons. – bahník
Heterocentron Hook. et Arn. – závojník (syn. heterocentron)
Heterolepis Cass., nom. cons. – heterolepka
Hibbertia Andrews – hiberčia
Holboellia Wall. – holbélia
Holmskioldia Retz. – tanierikovec
Honckenya Ehrh. – honkénia
Hopia Zuloaga et Morrone – hopia
Hoplophyllum DC. – zbrojnoš
Horminium L. – šalvinka (syn. hormínium, šalvijka)
Horridocactus Backeb. – syn. pre *Eriosyce* Phil. – eriosyka
Houstonia L. – hustónia
Houttuynia Thunb., nom. cons. – chameleónka (syn. hutínia)
Hua Pierre ex De Wild. – hua
Huarpea Cabrera – varpea
Hudsonia L. – hudsonia
Huertea Ruiz et Pav. – huertea

Humbertia Lam. – humbertia
Hunnemannia Sweet – žltomak
Hyacinthoides Fabr. – hyacintovec
Hyaenanche Lamb. – hyenomor
Hyalis D. Don ex Hook. et Arn. – hyálka
Hydatella Diels – syn. pre *Trithuria* Hook.
fil. – jazernatka (syn. vodniatka)
Hydrocleys Rich. – hladinovka (syn. hydrokveis)
Hydrophyllum L. – vodnatec
Hydrostachys Thouars – vodopádnik
Hymenocallis Salisb. – ismena
Hymenopyramis Wall. ex Griff. – srdiečkovka
Hypocyrtia Mart. – hypocyrta
Hypodematum Kuntze – skalovec
Hypoestes Sol. ex R. Br. – podrastovka

I

Idesia Maxim., nom. cons. – idézia
Illecebrum L. – nechtovec
Incarvillea Juss. – inkarvilea (syn. dvojost')
Iodes Blume – purpurovec
Ionopsidium Rchb. – lyžičník (syn. pafialka)
Ionopsis Kunth – lilavka
Ipheion Raf. – hviezdokvet
Ipomopsis Michx. – vojnovkovec
Iridodictyum Rodion. – syn. pre *Iris* L.
– kosatec (syn. kosatček)
Islaya Backeb. – islaja
Ismelia Cass. – ismélia
Ismene Salisb. ex Herb. – ismena
Isodon (Schrad. ex Benth.) Spach – bazalkovec
Isolatocereus (Backeb.) Backeb. – izolatotocereus
Itea L. – itea
Ixerba A. Cunn. – ixerba
Ixioliron Ryba ex Herb. – ľalinka

J

Jacobinia Nees ex Moric., nom. cons. – jakobinia

Jambosa Adans., nom. cons. – syn. pre *Syzygium* P. Browne ex Gaertn., nom. cons. – klinčekovec (syn. hrebičkovec)
Jamesia Torr. et A. Gray, nom. cons. – útesovník
Jamesonia Hook. et Grev. – chrbticovka (syn. jamesonia)
Jancaea Boiss. – plstnatka (syn. jankea)
Jeffersonia Barton – dvojlist
Joinvillea Gaudich. – patrstiná
Jovellana Ruiz et Pav. – prilbárik
Jumellea Schltr. – žumelea

K

Kalimeris (Cass.) Cass. – kalimérka
Kalmiopsis Rehder – kalmiovka
Kalopanax Miq. – kalopanax
Kennedia Vent., nom. cons. – kenedia
Kewa Christenh. – skorbutovník (syn. kewa)
Kleinia Mill. – tučnobyľ (syn. kleinia)
Koerberlinia Zucc. – trňovec
Koellensteinia Rchb. fil. – kelenštajnka (syn. koelenštajnka)
Koenigia L. – horčiakovec
Kohleria Regel – kohleria
Korthalsella Tiegh. – kortalsela
Kummerowia Schindl. – kumerovka

L

Lachnostachys Hook. – rúnovec
Laelia Lindl., nom. cons. – lélia
Lagarostrobos Quinn – borovičník
Lamarckia Moench, nom. cons. – zlatochvost (syn. lamarkia)
Lampranthus N. E. Br., nom. cons. – žiarivec
Lamprocapnos Endl. – srdcovka
Lanaria Aiton – lanária
Lancea Hook. fil. et Thomson – lancea
Lapageria Ruiz et Pav. – lapažéria (syn. lapageria)
Lapidaria (Dinter et Schwantes) N. E. Br. – lapidária
Larrea Cav., nom. cons. – larea

- Lasthenia* Cass. – lasténia
Layia Hook. et Arn. ex DC., nom. cons.
 – leja (syn. lája)
Ledothamnus Meisn. – rojovníkovec
Leibnitzia Cass. – čepčenka
Leiophyllum (Pers.) R. Hedw. – lysolistok
Leitneria Chapm. – korkodrev (syn. leit-
 néria)
Lennoa Lex. – lenoa
Lenophyllum Rose – žľabolístok
Leochilus Knowles et Westc. – leviček
Lepidobotrys Engl. – šištícovec
Lepismium Pfeiff. – štetinovec
Lepisorus (J. Sm.) Ching – kôpkovec
Leptinella Cass. – leptinelka
Leptochilus Kaulf. – kôpkovka
Leptocladodia Buxb. – syn. pre
 Mammillaria Haw., nom. cons. – ma-
 milária (syn. leptokladodia)
Leptodermis Wall. – orgovánik
Leptopus Decne. – tenkobyľovec
Leptopyrum Rchb. – paveterník
Leuchtenbergia Hook. – agávovka (syn.
 lojchtenbergia)
Leucosinapis Spach – syn. pre *Sinapis* L.
 – horčica (syn. bielohorčica)
Leucothoe D. Don – leukotoa
Leuenbergeria Lodé – pereskiovka
Leuzea DC. – syn. pre *Rhaponticum* Vaill.
 – rapontík
Lewisia Pursh – levízia
Leycesteria Wall. – lejcestéria (syn. ley-
 cestéria)
Liabum Adans. – liab
Libocedrus Endl. – libocéder (syn. patuja)
Lilaea Bonpl. – lileá
Lilaeopsis Greene – lileovec
Limnanthes R. Br., nom. cons. – mokra-
 ďovka
Lindmania Mez – lindmania
Lindsaea Dryand. ex Sm. – lindsea
Liriope Lour. – liriopa
Lithodora Griseb. – kamienkovka (syn.
 litodora)
Littorella (L.) Asch. – brehovka
Lobivia Britton et Rose – syn. pre
 Echinopsis Zucc. – ježovník (syn. lo-
 bívia)
Lomatogonium A. Braun – kropenáčik
 (syn. lomantogónium)
Lomelosia Raf. – hlaváčka
Lonchitis L. – kopijovka
Lophocarpus Turcz. – hranoplod
Lophocereus (A. Berger) Britton et Rose
 – hrboľovec
Lophochloa Rchb. – syn. pre *Rostraria*
 Trin. – ometlinec
Lophophora J. M. Coult. – lofofora (syn.
 lofofóra)
Lophophytum Schott et Endl. – kefovec
Lophopyxis Hook. – hranovec
Lophospermum D. Don ex R. Taylor – ná-
 prstnica
Loxoma R. Br. ex A. Cunn. – loxoma
Lueddemanina Rchb. fil. – previsavka (syn.
 luedemánia)
Luetkea Bong. – skalolomka
Lupinus L. – vlčí bôb (syn. lupína)
Lycianthes (Dunal) Hassl., nom. cons.
 – paprikovec (syn. ľuľok)
Lycoris Herb. – lykora
Lyonia Nutt. – lyónia (syn. lyonia)
Lyonthamnus A. Gray – papraďolistovec
Lytocaryum Toledo – syn. pre *Syagrus*
 Mart. – kokosovec (syn. lytokaryum)

M

- Maackia* Rupr. – makia (syn. maackia)
Macarthuria Hugel ex Endl. – mekartúria
Machairophyllum Schwantes – dýkolist
Mackaya Harv., nom. cons. – makaja
Mackinlaya F. Muell. – mekinleja
Macrochloa Kunth – kavyľovec
Maieta Aubl. – majeta
Maihuenia (Phil. ex W. A. C. Weber) K.
 Schum. – majhuénia (syn. mehónia)
Maihueniopsis Speg. – majhuéniovec
Malephora N. E. Br. – malefora
Malvaviscus Fabr. – ibištekovce (syn. mal-
 vaviscus)

- Mammillopsis* (E. Morren) F. A. C. Weber ex Britton et Rose – syn. pre *Mammillaria* Haw., nom. cons. – mamilária (syn. pamamilária)
Mammilloydia Buxb. – syn. pre *Mammillaria* Haw., nom. cons. – mamilária (syn. mamiloidia)
Maoutia Wedd. – pujoiník
Marcgravia L. – netopierovka
Martynia L. – martýnia (syn. martynia)
Massonia Thunb. ex Hoult. – myšomilka
Mastixia Blume – mastixia
Matisia Bonpl. – matísia
Matonia R. Br. ex Wall. – matónia
Matucana Britton et Rose – matukána (syn. matukana)
Maundia F. Muell. – barica (syn. mondia)
Maurandella (A. Gray) Rothm. – ovijavec
Maurandya Ortega – ovijavec
Mayaca Aubl. – majaka
Mazus Lour. – pyskáč
Mediobivia Backeb. – syn. pre *Aylostera* Speg. – ajlostera (syn. mediobívia)
Medusandra Brenan – meduzandra
Megathyrsus (Pilg.) B. K. Simon et S. W. L. Jacobs – proso
Menziesia Sm. – menziesia
Metadina Bakh. fil. – adina
Metaxya C. Presl – metaxya
Microsideros Banks ex Gaertn., nom. cons. – železnec
Metteniusa H. Karst. – meteniusa
Michauxia L'Hér., nom. cons. – lúčokvetka (syn. michauxia)
Michelia L. – syn. pre *Magnolia* L. – magnólia (syn. michélie)
Micranthemum Michx., nom. cons. – drobnokvetka
Microbiota Kom. – tujovček (syn. mikrobiota)
Microcachrys Hook. fil. – šišticovka
Microcoelum Burret et Potzda – syn. pre *Syagrus* Mart. – kokosovec
Microcorys R. Br. – helmička
Microcyas A. DC. – cykasík
Micropyrum (Gaudin) Link – kostravček
Microrrhinum (Endl.) Fourr. – škl'abivček
Microsorium Link – kôpkovka
Microstegium Nees – trst'ovec
Microstylis (Nutt.) Eaton, nom. cons. – trč-niček (syn. jednolistok)
Milleria L. – miléria
Minthostachys (Benth.) Spach – prieduš-ník
Miquelia Meisn. – migélie
Mitchella L. – brusnicovka
Mitrastemon Makino – mitrička
Molucella L. – molucela
Monadenium Pax – syn. pre *Euphorbia* L. – mliečnik
Monanthes Haw. – skalokvietok (syn. monantka)
Monochaetum (DC.) Naudin – monochétum
Montinia Thunb. – montínia
Montiopsis Kuntze – zdrojovkovec
Montrichardia Crueg., nom. cons. – veľáron (syn. monrichardia)
Moquinia DC., nom. cons. – mokínia
Morina L. – morina
Mormodes Lindl. – škriatkovka (syn. mormodes)
Mostuea Didr. – mostuea
Muehlenbeckia Meisn., nom. cons. – záclonovka
Muniria N. Streiber et B. J. Conn – muníria
Munozia Ruiz et Pav. – munózia
Mutisia L. fil. – mutísia
Myodocarpus Brongn. et Gris – okolíkatec
Myrica L. – vresna
Myriocladus Swallen – stosteblovec (syn. myriokládus)
Myrmecophila Rolfe – mravcol'ub
Myrospermum Jacq. – vôňoplod (syn. mirospermum)
Myrothamnus Welw. – oživec

N

- Nandina* Thunb. – nandína
Nardostachys DC. – nardovník
Narthecium Huds., nom. cons. – kostilom-
 ka
Nasa Weigend – nasa
Nassauia Comm. ex Juss. – hadobyl'
Nassella E. Desv. – kavyľček
Nastanthus Miers – guľohlávok
Nautilocalyx Linden ex Hanst., nom. cons.
 – lodienkovec
Navia Schult. et Schult. fil. – návia
Nectaroscordum Lindl. – cesnak
Neillia D. Don – tavoloľníkova
Nemophila Nutt., nom. cons. – hájníčka
 (syn. nemofila)
Neolalsomitra Hutch. – lietavkovec
Neobuxbaumia Backeb. – neobuxbaumia
Neochilenia Backeb. ex Dölz – syn. pre
Eriosyce Phil. – eriozyka (syn. neochi-
 lenia, neočilénia)
Neolloydia Britton et Rose – neolojdia
Neoporteria Britton et Rose – syn. pre
Eriosyce Phil. – eriozyka (syn. neo-
 portéria)
Neowerdermannia Frič – neoverdermania
Neurada L. – gombička
Nevusia A. Gray – nevirusia
Newcastelia F. Muell. – rúnovec
Nierembergia Ruiz et Pav. – pohárikovka
 (syn. čiaškovec, nierembergia)
Nitraria L. – nitrária
Nivenia Vent. – nivénia
Nomocharis Franch. – pastvinovka
Nopalea Salm-Dyck – syn. pre *Opuntia*
 Mill. – opuncia (syn. nopál)
Norantea Aubl. – norantea
Notocactus (K. Schum.) Frič – syn. pre
Parodia Speg., nom. cons. – parodia
 (syn. notokaktus)
Nouelia Franch. – strapatka
Nuytsia R. Br. ex G. Don – plamenica
Nyctocereus (A. Berger) Britton et Rose
 – nyktocereus (syn. nyctocereus)

Poznámka redakcie: Použitú literatúru k terminologickému súpisu uvedieme v jeho poslednej časti.

ZO STUDNICE RODNEJ REČI

Chce Gorbu s Gerečom stáhnut dokopi alebo O terénnych názvoch v Tardoši

IVETA VALENTOVÁ

Obec Tardoš (maďarsky *Tardos*) leží v Maďarsku severozápadne od Budapešti v pohorí *Gerecse* (vžitý názov medzi tardoškými Slovákmi je *Gereč*). Dedina už v stredoveku prislúchala k majetku ostrihomského arcibiskupa. Pred rokom 1867 patrila ku Komárňanskej župe, neskôr sa zaradila do Ostrihomskej župy. Po r. 1725 pričinením arcibiskupa začali obec osídľovať Slováci katolíckeho vyznania. Slovenské nárečia v Maďarsku nepatria k jednému typu nárečia, ale k viacerým typom a nárečovým skupinám, pričom charakteristickou črtou slovenských obcí je takmer úplná dvojjazyčnosť obyvateľstva (porov. Atlas slovenských nárečí v Maďarsku, 1993, s. 7). Na základe priezvisk utvorených z osadných názvov a miestneho nárečia sa predpokladá, že slovenskí osadníci pochádzali z Tekovskej, Nitrianskej a Trenčianskej župy (tamže, s. 75).

Výskum osobných mien a terénnych názvov, t. j. názvov nesídelených geografických objektov alebo anojkoným, v Tardoši a v niektorých ďalších slovenských enklávach v Maďarsku urobil v roku 1946 Vincent Blanár v rámci kolektívneho sociografického výskumu slovenskej menšiny. Výsledky výskumu publikoval v monografii *Príspevok ku štúdiu slovenských osobných a pomiestnych mien v Maďarsku* (1950). Výskum terénnych názvov v Tardoši¹ sme urobili v rámci 35. interdisciplinárneho výskumného

Príspevok bol vypracovaný v rámci dohody o spolupráci medzi Jazykovedným ústavom E. Štúra SAV (Bratislava) a Výskumným ústavom Slovákov v Maďarsku (Békešská Čaba) a riešenia grantového projektu VEGA č. 2/0019/20 *Lexika slovenských terénnych názvov*.

¹ Skúmali sme výskyt slovenských a do slovenčiny adaptovaných maďarských geografických názvov (názvov vrchov, kopcov, dolín, nížin), chotárných názvov (názvov polí, pasienkov, lesov, záhrad, viníc) a vodných názvov, ktoré obyvatelia Tardoša poznajú a zväčša ešte fungujú v komunikácii. Výsledky výskumu sme publikovali aj v príspevku *Tardošské terénne názvy* (2018).

tábora (18. – 23. júna 2017), ktorý zorganizoval Výskumný ústav Slovákov v Maďarsku so sídlom v Békešskej Čabe.

Niektoré nárečové prvky možno badať aj v terénnych názvoch, napr. z juhostredoslovenských nárečí je zakončenie N pl. ženských a mužských substantív na *-e* (*Páškome*). Samohláska *é* je namiesto dvojhlásky v slovách *d'éra* (*Bučinová d'éra*), *stud'énka* (*Farnadeho stud'énka*). V názve *Suchá stuňňa* je zmena spoluhlások *ďň > ňň*, ktorá je typická pre západné Slovensko na Považí na juh od okresov Púchov, Ilava a v Ponitří od okresu Prievidza na juh (Štolc, 1994, s. 39). V nárečiach Ponitria a Požitia sa používa predložka *pri* v spojení s akuzatívom s dynamickým významom, napr. (idem) *pri potok* namiesto (idem) *k potoku*.² V Tardoši sa nachádza napríklad v názve časti obce *Pri Hliňíki*, ktorý má spisovnú podobu *K Hliníkom*.

Tardošania sa venovali predovšetkým poľnohospodárstvu, dolovaniu mramoru a páleniu vápna. Obec je známa ťažbou vápenca, tzv. „červeného mramoru“, ktorý sa vyvážal aj do zahraničia. Ťažil sa na niekoľkých miestach a stále sa povrchovo ťaží v kameňolome na kopci *Bánya-hegy* [báňahed'] (názov je adaptovaný do slovenčiny v podobe *Báňahet'*). Názov sa utvoril z maďarských slov *bánya* = baňa, kameňolom a *hegy* = vrch, kopec. Jeho vznik bol motivovaný práve ťažbou vápenca. Slovo *baňa* je praslovenského pôvodu (psl. **banja*), obyčajne sa vysvetľuje ako prevzatie z latinského **bānea* s významom „kúpele“, ale iný výklad považuje psl. **banja* za domáci výraz s možným pôvodným významom „miesto, kde sa bije (t. j. vetvičkami v kúpeli)“, resp. „miesto, kde sa seká ruda“ (Králik, 2015, s. 61; A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára, 1, s. 241; ďalej MNyTESz). V miestnom úze v slovenčine sa používa výraz *baňa* (nie *kameňolom*), maďarsky *bánya*, ktorý sa dostal aj do iných terénnych názvov v slovenčine i maďarčine.

Z oroným, t. j. názvov geografického reliéfu, obyvatelia Tardoša poznajú názvy niektorých okolitých vrchov najmä v dôsledku banskej ťažby spomínaného mramoru a záujmu o turistiku v tomto regióne. Chotárne názvy, t. j. názvy poľnohospodársky využívanej pôdy, sú dnes menej známe, keďže obyvatelia obce sa už nevenujú v takej miere ako v minulosti pestovaniu plodín a chovu dobytky či koní. Lúky a polia obhospodarujú súkromníci.

² Areál rozšírenia pozri aj Štolc, J., Atlas slovenského jazyka, 1. časť (mapy), s. 66.

Mnohé názvy polí, predovšetkým však názvy viníc, zanikli vplyvom kolektivizácie v minulom režime podobne ako na Slovensku. Niektoré polia a lúky, ako sú napríklad *Kňazova roľa*, *Kántorove roľe*, sa prehodnotili na stavebné pozemky. Dnes sú už súčasťou intravilánu obce a stoja na nich rodinné domy. Pôvodné názvy týchto objektov sa zachovali zväčša len v živých, neúradných názvoch častí obce alebo pomenávajú obývanú časť obce a zároveň príľahlý nesídelný objekt, najčastejšie polia alebo lúky, ktorými je dedinka olemovaná. Pôvodom slovenskí obyvatelia Tardoša, ktorí ešte vedia po slovensky, dnes poznajú už len niektoré chotárne názvy, aj to zväčša iba pasívne, v bežnej komunikácii ich používajú len zriedkavo alebo ich nepoužívajú.

Apelatívum *hora* má význam „vrch, kopec“, ale aj „les“. V katastrálnom území Tardoša sa nenachádzajú príliš vysoké vrchy, resp. kopce. Zväčša dosahujú nadmorskú výšku iba v rozpätí 300 – 600 m, ako napríklad kopce s maďarskými názvami *Szél-hegy* (360 m) a *Gorba-tető* (505 m). Zvyčajne sú takmer všetky zalesnené, preto obidva tieto významy slova *hora* splyvajú do významu „zalesnený vrch, kopec“. Pravdepodobne preto V. Blanár (1950, s. 92) celú skupinu terénnych názvov z Tardoša z hľadiska druhu objektov označil ako „kopce a hory“. Keďže dedina sa rozprestiera v údolí medzi kopcami, lúky a polia sa nachádzajú na svahoch okolitých kopcov, ktoré postupne zdola nahor prechádzajú do zalesnenej časti a nadol do dediny (intravilánu). Z tohto dôvodu niektorí informátori pri heuristickom výskume tardošských terénnych názvov prízvukovali, že určitý názov pomenúva nielen kopec, ale zároveň aj objekty ako pole, lúka a les, ktoré sa nachádzajú na jeho svahu smerom do obývaného údolia. Na svahoch sa v minulosti vyskytovali aj vinohrady, ale vplyvom kolektivizácie a sceľovania pôdy v minulom režime sa väčšina z nich zlikvidovala a vinohrady sa premenili na ornú pôdu v rámci veľkých družstevných honov. Respondenti preto často pri identifikácii druhov objektov dodávali, že v minulosti sa ním pomenúvala aj vinica, ktorá dnes už neexistuje.

Gramatické číslo nielen v terénnych názvoch, ale vo všeobecnosti v toponymách (nie však v osobných menách) nie je gramatickou kategóriou v pravom zmysle slova, stalo sa lexikálnou kategóriou, využíva sa ako lexikálny slovotvorný prostriedok, môže byť i v tom istom mikroareáli diferencujúcim činiteľom (Majtán, 1996, s. 17). V Tardoši má však niekedy

jeden objekt alebo skupina príľahlých objektov singulárový i plurálny názov, napr. *Ďeďinská lúka* i *Ďeďinské lúki*, *Hľiňik* i *Hľiňiki*, *Konopňica* i *Konopňice*, *Pánske humno* i *Pánske humná* (spisovne *Panské humno*, *Panské humná*).

Pomerne časté sú predložkové názvy, ktoré respondenti používali v dynamickom význame a ktorými sa vyjadruje smerovanie a odpovedá na otázku „kam ideš?“, napr. *Pot stud'énku*, *Pot Kopaňice*. Ide však len o komunikačné varianty názvov so statickým významom. Pri štandardizácii geografického názvoslovia sa nielen nárečové hláskoslovné a morfológické znaky v názvoch upravovali do spisovnej podoby, ale aj predložkové názvy s dynamickým významom sa menili do podoby so statickým významom v nominatívnom tvare, ktorým sa odpovedá na otázku „kde si, kde sa nachádzaš?“, napr. *Pod studienkou*, *Pod Kopaňicami*. Predložkový názov môže byť aj v nárečovom tvare I pl. so zakončením na *-i*, napr. *Pot Košári* (spisovne *Pod Košarmi*).

Okrem predložkových názvov sa v Tardoši vyskytujú aj iné štruktúrne typy. Rovnako časté sú rôzne druhy jednoslovných názvov (napr. *Brezinki*, *Bučina*, *Čakankút*, *Gereč*, *Kováčov*, *Krátká*, *Pereše*) a viacslovné názvy, najmä tzv. dvojslovné názvy so zhodou, t. j. so zhodným prívlastkom, napr. *Bučinová d'era*, *Dlhé Konopňice*, *Farnadeho lúka*, *Kántorove roľe*, *Malí Rigel*, *Pánske humno*.

Väčšina terénnych názvov, ktoré domáci poznajú a používajú, je slovenská a významovo priehľadná, napr. *Bučina*, *Bučinová d'era* (spis. *Bučinová diera*, názov jaskyne), *Červeňica* (*červenica* „hlinitá pôda červenkastej farby“; Slovník slovenských nárečí I, s. 254; ďalej SSN), *Dlhé Konopňice*, *Križne Konopňice*, *Malé Konopňice*, *Dlhé lúki*, *Horička*, *Malá horička*, *Kopaňice*, *Krátká*, *Krátke lúki*, *Kubove jarki*, *Kuti* (spis. *Kúty*), *Potok*, *Pri novom moste*, *Stará d'ed'ina* (v minulosti na tom mieste boli domy, dedina, ktorá zanikla, a miesto sa využívalo ako pole), *Suchá stuňňa*, *Veľká horička*, *Vinohradi*, *Vrški*, *Záhrada*, *Za humnami*. Niektoré názvy sa pomaly odpútaávajú od apelatívnej slovnej zásoby a postupne sa odsémantizujú (Majtán, 1996, s. 19). Medzi čiastočne odsémantizované patria napríklad názvy *Dlhé Konopňice*, *Križne Konopňice*, *Malé Konopňice*, pretože dnes sa už na týchto objektoch nepestuje konopa.

Názov *Rakaťina*, ktorým sa pomenúva močiar a lúka, sa pravdepodob-

ne utvoril zo slova *rakytina* s významom „trstinový, rakytový porast“, keďže ide o močiar a v minulosti o zamokrenú, močaristú lúku, teda miesto, kde sa nachádzajú rakytové porasty. V minulosti na nej močili konope, ale dnes je už odvodnená. Súvislosť s miestom, kde sa vyskytujú raky, je málo pravdepodobná, pretože raky žijú v tečúcich vodách.

Zaujímavý je názov *Burgand'ija*, ktorým sa dnes označuje už len časť dediny (ulica *Akotmány utca* [akotmáň utca]). V. Blanár (1950, s. 92) pri výskume v Tardoši v roku 1946 zistil názvy *Dolná burgand'ija* a *Horňá burgand'ija* (tiež časti osady). Takýto názov bol alebo stále je aj v iných slovenských enklávových oblastiach v Maďarsku, napr. v obciach Bánhida (maď. *Bánhid*), Oroszlán i Oroslán (maď. *Oroszlány*), Síleš i Séleš (maď. *Vértesszőlös*), Čerňa (maď. *Bakonycsernye*), Cafár (maď. *Szápár*) (Blanár, 1950). J. Stanislav (1948, 1. diel, s. 258; 2. diel, s. 90) uviedol názov **Burgund'a* v Baranskej stolici v susedstve s Csuzou (juhovýchodne od Moháča); *Burgungya* z r. 1379, ktorý má pôvod v srbskom a chorvátskom *Burgunda* s cudzím *Burgund-*. V minulosti časť mesta Brezno nazývali *Burgundia* (*Venécia* a *Burgundia* boli ubytovacie priestory vojenských jednotiek, ktoré ležali mimo mestských hradiieb). Tento názov mohol vzniknúť podľa Burgundska, historického územia vo východnom Francúzsku. Zvyčajne sa názvami cudzích krajín zvykli pomenúvať vzdialenejšie objekty. Tieto názvy, ktorými sa dnes pomenúvajú zväčša už iba časti obcí v spomenutých slovenských jazykových enklávach v Maďarsku, pravdepodobne vznikli z nárečového názvu zväčša krmnej (zriedkavo cukrovej) repy, burgyne *burgundia* (SSN I, s. 186), ktorá sa v minulosti mohla pestovať na pôvodných poliach.

Názov lúky a pasienka (v minulosti aj názov kopca a hory, porov. Blanár, 1950, s. 92) *Prevláčina* pravdepodobne súvisí so slovesom *prevláčať*. V Slovníku slovenského jazyka (III, s. 524; ďalej SSJ) sa toto dokonavé sloveso vysvetľuje ako „upraviť pôdu bránením“. K. Kálal (1923, s. 535) uviedol nedokonavé sloveso *prevláčať* s významom „courati se, semo tamo choditi“ a vo význame „s námahou premiestňovať, prenášať z miesta na miesto“ sa slovesá *prevláčať*, *prevlačovať* uvádzajú aj v iných slovníkoch (Historický slovník slovenského jazyka IV, s. 419; ďalej HSSJ; SSJ III, s. 524). Príponou *-ina* sa tvoria názvy, ktorými sa označuje miesto, kde sa nachádza alebo nachádzalo to, čo je vyjadrené slovným základom, ktoré má

alebo malo vlastnosti vyjadrené slovným základom, alebo kde sa odohráva či odohrával dej vyjadrený slovným základom (Majtán, 1996, s. 24). Keďže objekty sa nachádzajú na vrchu *Gorba* a podľa informátora v minulosti tam pásli hovädzí dobytok, pravdepodobne sa tam dobytok pásol len určitý čas, skôr ho tadiaľ len prevláčali, prechádzal tadiaľ, čo mohlo byť motiváciou vzniku takéhoto názvu.

Názov vrchu a lesa *Malí Rigel* (spis. *Malý Rigel'*) sa utvoril z akostného adjektíva *malý* a z apelatíva *rigel* (upravené do spisovnej slovenčiny *rigel'*). Slovo *rigel'* sa do staršej slovenčiny prevzalo z nemčiny (z nemeckého slova *Riegel*) a používalo sa vo významoch „závora“ a „strmý hrebeň vrchu“ (HSSJ V, s. 65 – 66). V slovenských terénnych názvoch sa vyskytuje najmä na strednom Slovensku (do 40 názvov) a podľa toho, aké geografické objekty sa ním pomenúvali, a podľa ľudových výkladov doložených slovenských terénnych názvov toto slovo malo aj čiastkové významy „vrch, kopce“, „pretiahnutý vrchol kopca, (ostrý, strmý) hrebeň, čelo vrchu“, „úboč, (strmý) svah“, „vozová cesta uzavretá z obidvoch strán strmými svahmi“ (Majtán, 1996, s. 56 – 57). Keďže sa už toto slovo nepoužíva a jeho význam ako termín označujúci druh geografického objektu nie je v povedomí ľudí, pri úprave do spisovnej podoby sa takéto názvy zvyknú štandardizovať s veľkým začiatočným písmenom.

Gereč nie je len názov pohoria, ale aj vrchu a lesa. Na turistickej mape je vrch označený oficiálnym maďarským názvom *Gerecse* (*Nagy-Gerecse*) s nadmorskou výškou 633 m. V okolí Tardoša je to najvyšší vrch. J. Stanislav (1948, 2, s. 188) uviedol pôvod názvov *Gerecse* (vrchy pri Tardoši na severe), *Gerecse* (hora v Ostrihomskej stolici) z názvu **Griče*, **Griča* zo slova *grič* s významom „vršok, kamenisté miesto“ podobne ako slovenský osadný názov *Hričov* (Dolný Hričov, Horný Hričov), srb., chorv. a slovin. názvy *Griče*, *Grič*. Podľa R. Krajčoviča (2009, s. 92) slovo *hrič* vo význame „bralo, pahorok, kopcovitý kraj“ pochádza z apelatíva *grič* južnoslovanského pôvodu, prevzaté spreď 13. storočia z reči včasne prisídlených osadníkov zo srbskej alebo z chorvátskej krajiny do okolia horného ohybu Váhu.

Názov kopca a lesa *Gorba* je aj oficiálna maďarská podoba názvu nachádzajúca sa aj na katastrálnej mape a územnom pláne obce. V turistickej mape je uvedený len názov vrchu *Gorba-tető* (maď. *tető* = strecha, vrchol, vrchný bod) s nadmorskou výškou 505 m. Názov *Gorba* je slovanského pôvodu, k je-

ho etymologickému východisku porov. slovenské slovo *hrba* (pred hláskovou zmenou *g > h* v 12. storočí **gr̥ba*), psl. **gr̥ba*, ktoré vychádza z rovnakého koreňa, t. j. má spoločný pôvod ako slovo *hrb* (psl. **gr̥rbъ*) s významom „kopec, vyvýšenina, hrboľ“ a nachádza sa aj v iných slovanských jazykoch. Na Slovensku má rozličné nárečové hláskové podoby (*hrb*, *herb*, *härb*, *horb*) a je súčasťou mnohých terénnych názvov (Majtán, 1996, s. 46 – 47; Králik, 2015, s. 208). „Treba povedať, že so slovom *hrb* má spoločný pôvod aj slovo *hrba*, ktoré čeština nepozná, a teda ho aj v textoch z predpisovného obdobia slovenčiny možno hodnotiť ako výrazne slovenský lexikálny prvok. Ak vezmeme do úvahy, že v južnoslovanských jazykoch majú ekvivalenty slova *hrb* podoby ženského rodu *grba*, *garba*, ukazuje sa, že pri slove *hrba* môže ísť o výsledok kontaktu našich predkov s južnoslovanským etnikom. V okolí Bratislavy v obciach s doloženou chorvátskou kolonizáciou sa slovo *grba* vyskytuje často v terénnych názvoch (podobne ako slovenské *hrb*), napr. *Pod grbú*, *Na Jelení grbje*, *Za Jelení grbú* a pod.“ (Majtán, 1996, s. 46 – 47). J. Stanislav (1948, 2, s. 195) rovnako vysvetlil názov vrchov v Komárňanskej stolici *Malá Gorba*, *Agostyáni Gorba* pri Tardoši z názvu *Grba* v porovnaní so srb. a chorv. *Grbe*, slovensky *Hrb*, *Hrby*, *Hrbky*. Názov *Gorba* musel vzniknúť ešte pred hláskovou zmenou *g > h*, ktorá prebehla v 12. storočí.

Dôkazom toho, že sa určité maďarské názvy alebo maďarské slová v názvoch adaptovali do slovenského jazyka, je aj to, že sa z nich odvodzovali slovenskými príponami ďalšie slová a názvy, napr. *Báňahecké role* (adj. *báňahecký* je odvodené z názvu vrchu *Báňahet'*, maď. *Bánya-hegy*), *Silhecké role* (adj. *silhecký* je odvodené z názvu *Silhet'*, maď. *Szél-hegy*, ktorým sa pomenúva vrch, pole, kedysi aj vinohrady). Maďarské názvy alebo slová v názvoch sa pri pomenúvaní ďalších objektov hlavne v predložkových názvoch prispôbili aj slovenskému skloňovaniu (*Silhecké role*, *Za Sílhed'om*, *Pri tónskej hrackej*). Zvykli sa z nich tvoriť najmä plurálové tvary, napr. maď. *peres* [pereš] > *Pereše* (názov poľa, kopca i lesa). Podľa informátorov sa v minulosti o tieto pozemky Tardošania súdili s biskupom a podľa toho dostali názov. Názov súvisí s maďarským slovom *pereskedik* = súdiť sa, mať spor. Pôvodne polia patrili dedine, ale neskôr sa popredali obyvateľom. Slovenská obec *Pravotice* (*pravotiť sa* = súdiť sa) v okrese Bánovce nad Bebravou mala napríklad aj maďarský názov *Pereš* (porov. Kiss, 1997, s. 335).

Názov *Páškom* i *Pášcome* vznikol zo staršieho maďarského slova *pás-kom* [páškom] (písmenný zápis z r. 1898) s významom „pasienok“, ktoré maďarčina prevzala z latinského slova *pasuum* s rovnakým významom (MNYTESz, 3, s. 119 – 120). Hoci sa tento názov mužského rodu v N používa len v plurálovej podobe v spisovnom i nárečovom tvare s juhostredoslovenským zakončením N pl. na *-e*, pri skloňovaní niektorí respondenti použili singulárny tvar, napr. L sg. *na Páškomu*. Tieto názvy sa vyskytujú aj v iných slovenských jazykových enklávach v Maďarsku, napr. V. Blanár (1950) uviedol ešte názvy vinohradov *Páškom* v Malej Náne (maď. *Kis Nána*), *Paškomi* v obci Domoszló a pole a kopec *Páškom* v obci Maglód.

Názov *Parlagi* i *Palagi* vznikol adaptáciou maďarského slova *parlag* vo význame „úhor, celina, neobrábaná zem, prieloh“, ktoré maďarčina prevzala zo slovanských jazykov, porov. slovenské slovo *prieloh* (psl. **perlogъ*) a i. Slovo *parlag* je známe v maďarčine i v slovenčine. V slovenských nárečiach sa používa vo významoch „neobrábaná zem, ktorá sa dá využiť na stavbu“ a „viac vegetačných období neobrábaná zem (pole, vinica)“ (SSN II, s. 767). Vo výslovnosti sa často pre problematické vyslovovanie spoločnej skupiny *rl* hláska *r* vynechávala.

Na druhej strane sa hlavne pri zápise názvov do rôznych druhov historických i súčasných máp slovenské názvy alebo slovenské slová v terénnych názvoch adaptovali do maďarčiny, napr. *Dedinsky luky*, *Za Dedinsky Lúky*, *Hajni-berek*. Bolo prirodzené, že v slovensko-maďarskom bilingválnom prostredí vznikali aj chotárne názvy, ktoré využívali v rámci jedného názvu lexikálne prvky z oboch jazykov, napr. *Hajni berek*, *Malí Tekehet*, *Velký Tekehet*.

Dôkazom toho, že slovenské tardošské názvy sa stále používajú, je aj ich prienik do miestnej frazeológie. O tom, kto rýchlo pracuje, Tardošania povedia, že „*chce Gorbu s Gerečom stáhnúť dokopi*“. Hoci jazyková asimilácia je v slovenských jazykových enklávach v Maďarsku pomerne výrazná, terénne názvy natoľko nepodľahli pomadžarovaniu, pretože praktické orientačné potreby brzdia voľné obmieňanie ich formy a kolektív neprijme ľubovoľnú úradnú obmenu názvu ako pri osobných menách (Blanár, 1950, s. 74). Terénne názvy dopĺňajú pohľad na vývin slovnej zásoby slovenského jazyka a nárečí, ale poukazujú aj na medzijazykové kontakty a vplyvy na slovenčinu v dôsledku bilingválneho prostredia.

Výskum a spracovanie terénnych názvov sú dôležité nielen z hľadiska lingvistického, resp. onomastického a dialektologického. Tieto názvy budú vždy pripomínať slovenské osídlenie obce a odhaľovať informácie napríklad o niekdajšom pestovaní plodín, o výskyte rastlín a nerastných surovín, preto poskytujú dôležité informácie aj odborníkom z iných vedných oblastí. Môžu zohrať dôležitú úlohu pri oživení slovenských tradícií a jazyka v zmiešanom slovensko-maďarskom prostredí.

LITERATÚRA

A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára. 1. – 3. Red. L. Benkő. Budapest: Akadémiai Kiadó 1967.

Atlas slovenských nárečí v Maďarsku. Red. P. Király. Budapest: Slovenský výskumný ústav Zväzu Slovákov v Maďarsku v Békešskej Čabe 1993. 223 s. + mapy: I. – III. (orientačné mapy), 1. – 235. (mapy jazykových javov). ISBN 963-04- 3280-3.

BLANÁR, Vincent: Príspevok ku štúdiu slovenských osobných a pomestných mien v Maďarsku. Bratislava: Slovenská akadémia vied a umení 1950. 139 s.

Historický slovník slovenského jazyka. I – VII. Red. M. Majtán. Bratislava: Veda 1991 – 2008. ISBN 80-224-0378-4.

KÁLAL, Karol – KÁLAL, Miroslav: Slovenský slovník z literatúry aj nárečí. (Slovensko-český diferenciálny.) Banská Bystrica: Vlastným nákladom 1923. 1012 + 104 s.

Kartotéka terénnych názvov Jazykovedného ústavu Ľ. Štúra SAV v Bratislave.

KISS, Lajos: Földrajzi nevek etimológiai szótára. L – Zs. Budapest: Akadémiai Kiadó 1997. 822 s.

KRAJČOVIČ, Rudolf: Z lexiky stredovekej slovenčiny s výkladmi názvov obcí a miest (14). In: Kultúra slova, 2009, roč. 43, č. 2, s. 86 – 93.

KRÁLIK, Eubor: Stručný etymologický slovník slovenčiny. Bratislava: Veda 2015. 704 s. ISBN 978-80-224-1493-7.

MAJTÁN, Milan: Z lexiky slovenskej toponymie. Bratislava: Veda 1996. 192 s. ISBN 80-224-0480-2.

Slovník slovenského jazyka. I – IV. Red. Š. Peciar. Bratislava: Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied 1959 – 1968.

Slovník slovenských nárečí. I – II. Red I. Ripka. Bratislava: Veda 1994, 2006. ISBN 80-224-0183-8, ISBN 80-224-0900-6.

STANISLAV, Ján: Slovenský juh v stredoveku. 1. – 2. Martin: Matica slovenská 1948.

ŠTOLC, Jozef: Slovenská dialektológia. Bratislava: Veda 1994. 179 s. + 37 máp. ISBN 80-224-0036-X.

ŠTOLC, Jozef: Atlas slovenského jazyka. 1. Vokalizmus a konsonantizmus. Časť prvá. Mapy. Bratislava: Vydavateľstvo SAV 1968. 314 s.

VALENTOVÁ, Iveta: Tardošské terénne názvy. In: Slovenské inšpirácie z Tardoša. Red. T. Tušková – M. Žiláková. Békešská Čaba: Výskumný ústav Slovákov v Maďarsku 2018, s. 115 – 143.

ROZLIČNOSTI

O prevzatých slovách kurzarbeit a pendler

V posledných týždňoch sa Slovensko – tak ako celý svet – ocitlo v situácii ohrozenia, akú v novodobej histórii nepozná. Pandémia koronavírusu sa odrazila na našom živote a prináša mnohé zmeny. Jednou z nich je aj to, že najmä v médiách – z úst novinárov, moderátorov, redaktorov, ale aj politikov – zaznievajú slová, ktoré sa predtým u nás nevyskytovali, resp. boli na okraji slovnej zásoby, teda ich frekvencia nebola dosiaľ vysoká.

Kurzarbeit

Jedným zo slov, ktorých častot' používania nebývalo stúpla, je slovo *kurzarbeit*, v písaných textoch niekedy aj v podobe *Kurzarbeit*. Používatelia jazyka sa pýtajú, ako správne toto slovo písať, či je jeho používanie v poriadku a či sa dá, prípadne čím by sa dalo nahradiť.

Výraz *kuzarbeit* sa v slovenskom prostredí objavil v nedávnej minulosti v súvislosti s opatreniami na zmiernenie ekonomickej krízy v roku 2009 v Nemecku a v niektorých európskych štátoch. Výrazne častejšie sa u nás začal používať pred pár týždňami v súčasnej pandemickej situácii ako termín na označenie dohody medzi zamestnancami, zamestnávateľom a štátom, na základe ktorej sa zamestnancom skráti pracovný čas a ušlý príjem im uhradí štát. Tento spôsob ekonomickeho nakladania s financiami, pomoc štátu podnikateľom a zamestnávateľom, sa stáva súčasťou nášho života a nový výraz sa dostane, resp. už aj dostal do legislatívnych textov.

Slovo *kurzarbeit* je výpožičkou z nemčiny, kde sa zloženým podstatným menom *die Kurzarbeit* s výslovnosťou [kurcarbajt] označuje uvedený ekonomický nástroj ako opatrenie na zmiernenie krízy. V nemecko-slovenskom slovníku (slovník.aktuality.sk) možno okrem

Článok vznikol v rámci riešenia grantovej úlohy č. 2/0133/20 *Slovenský pravopis a jeho pravidlá v kontexte súčasnej jazykovedy a jazykovej praxe*.

významu „skrátенý pracovný čas“ nájsť aj významy „príležitostná práca“, „práca na skrátенý úväzok“, ale i „blesková práca“. Na Slovensku sa takisto muselo pristúpiť k zavedeniu opatrenia na zmiernenie krízy spôsobenej vírusovou nákazou a spolu s novou reáliou sa začalo používať aj toto nemecké slovo. Proces jeho zdomácnenia sa uskutočnil vo veľmi krátkom čase – v súlade s tým, ako náhle sa zvýšila jeho frekvencia. Napriek tomu, že v nemčine ide o podstatné meno ženského rodu, v slovenčine sa začalo používať ako podstatné meno mužského rodu (čo je zrejmé aj zo spojenia s prídavnými menami v mužskom rode), ktoré sa skloňuje podľa vzoru *dub*: *Politika dotácie miezd, takzvaný kurzarbeit, pomohla udržať zamestnanosť... – Vláda však bude rozhodovať o tom, či nastala situácia, ktorá oprávňuje podniky poberať podporu v rámci kurzarbeitu* (Omnia slovac III Maior 18.01, ďalej korpus¹). Príkladov na ženský rod v jazykovej praxi možno nájsť len zanedbateľné množstvo.

V nemčine sa podstatné mená píšú s veľkým začiatočným písmenom, v slovenčine na to nie je dôvod, slovo *kurzarbeit* treba písať s malým začiatočným písmenom. Výslovnosť ostáva ako v nemčine [kurcarbajt]. Samozrejme, v jazykovej praxi nachádzame rozličné podoby používania, často v spojení s prídavným menom *takzvaný*, resp. jeho skratkou *tzv.*, ktorá naznačuje, že ide o nové slovo. Takúto prax potvrdzujú príklady z internetu: *Spúšťame „kurzarbeit“ a ďalšiu pomoc pre zamestnávateľov. – Firmy dlhodobo volajú po zavedení skrátенého pracovného času – tzv. kurzarbeit.*

Nieko si môže položiť otázku, prečo sa nezačal používať slovenský ekvivalent tohto nemeckého slova. V prvom rade preto, lebo do nášho života vstúpilo náhle a nebol dostatok času na to, aby vznikla nejaká adekvátne náhrada, ale najmä preto, že nejestvuje jednoslovný ekvivalent a jeden z možných je až trojslovný – *skrátенý pracovný čas*. Preberanie cudzích slov je prirodzený spôsob obohacovania slovnej zásoby, tak nie je dôvod sa znepokojovať a prevzatie slova *kurzarbeit* netreba pokladať za nenáležité.

¹ Omnia Slovac III Maior 18.01 je interný korpus slúžiaci pre potreby pracovníkov JÚEŠ SAV, ktorý vznikol zlúčením korpusových dát v Slovenskom národnom korpuse (SNK prim-6.1) a dát z webových korpusov. [cit. 5. 5. 2020].

Pendler

Ďalším zo slov, ktoré mnohí používatelia jazyka pokladajú za nové, je slovo *pendler*. Používajú ho najmä politici a novinári na označenie ľudí pracujúcich na Slovensku a bývajúcich v zahraničí (alebo opačne). Toto slovo sa niektorým používateľom jazyka nepáči a zaujíma ich, či sa nedá nejako nahradiť a či je spisovné.

Slovo *pendler* funguje v slovnej zásobe slovenčiny už dávnejšie, je zachytené napr. v Slovníku cudzích slov (akademickom) z r. 2005 (slovník.juls.savba.sk) ako hovorový výraz s významom „kto pravidelne (každodenne) dochádza pracovať do susedného štátu, do susedného mesta a pod.“. Je prevzaté z nemčiny, kde sa podstatným menom *der Pendler* označuje „cezpoľný, denne dochádzajúci zamestnanec“. Faktom však je, že doteraz bolo na okraji slovnej zásoby slovenčiny a do tej aktívnej vstúpilo len v posledných týždňoch, keď sa začalo častejšie používať v súvislosti s opatreniami súvisiacimi s koronavírusovou pandémiou vo význame „človek dochádzajúci pravidelne za prácou cez hranice štátu“. Jeho používanie v jazykovej praxi ukazuje, že sa prijíma s istým rešpektom či skôr váhaním, čo naznačuje jeho častejšie spájanie s prídavným menom *takzvaný*, väčšinou v podobe skratky *tzv.*, príp. v úvodzovkách: *Už dnes nám robia problémy tzv. pendleri, ktorí k nám prichádzajú za prácou denne. – Ďalej sú to tzv. pendleri, pracovníci dochádzajúci za prácou do Rakúska, Nemecka atď.* (korpus). Tento spôsob používania nachádzame nielen v textoch v korpuse z čias pred pandémiou, ale aj v novších textoch na internete – v oficiálnych tlačových správach či na stránkach ministerstiev: *COVID-19: „Pendleri“ nebudú potrebovať negatívne testy na koronavírus. – Keďže epidemiologická situácia u nás a v okolitých krajinách je relatívne priaznivá, Ústredný krízový štáb SR rozhodol, že tzv. pendleri v okruhu 30 km od hraníc nebudú potrebovať pri prekročení hraníc negatívne testy na COVID-19. – Tzv. pendleri sa musia od 1. mája preukázať negatívnym testom nie starším ako 30 dní.*

Funkčná je aj prechýlená podoba *pendlerka*, čo možno dokladovať príkladmi z internetu: *Pendlerku eskortovali do karantény v Poprade, no vďaka tomu sa vrátila do Rakúska. – Srdcervúci list „pendlerky“ premiérovi.*

V slovenčine sa používa sloveso *pendlovať*, v Krátkom slovníku slovenského jazyka (2003) je zachytené ako nedokonavé hovorové slovo vo význame „chodiť sem a tam“, napr. *Kým dokončí školu, bude rok pendlovať*

medzi Bratislavou a Prahou. – Nemaľ som čas, v jednom kuse som pendloval medzi univerzitou, konzervatóriom a divadlom (korpus).

V súčasnosti je okrem iného dôležitá aj ekonomizácia jazyka, preto sa slovo *pendler* ako jednoslovné pomenovanie začalo masívne používať najmä v médiách. Jednoslovný domáci ekvivalent sa zatiaľ v jazykovej praxi neobjavil. V legislatívnych textoch sa používa spojenie *cezhraničný pracovník*.

Nová situácia prináša aj nové slová, to je prirodzené. Menej prirodzená je rýchlosť či vysoká frekvencia, s akou sa dostávajú do centra našej slovnej zásoby. Aj preto si na ne niektorí používatelia jazyka ťažšie zvykajú.

Sibyla Mislovičová

LITERATÚRA

Krátky slovník slovenského jazyka. Red. J. Kačala – M. Pisárčiková – M. Považaj. 4., dopl. a upr. vyd. Bratislava: Veda 2003. 985 s. ISBN 80-224-0750-X.

Nemecko-slovenský slovník. Dostupný na slovník.aktuality.sk.

Slovník cudzích slov (akademický). 2., doplnené a prepracované vyd. Spracoval kolektív autorov pod vedením V. Petráčkovej a J. Krausa. Preklad E. Balážová, J. Bosák, J. Genzor, I. Ripka, J. Skladaná. Ed. E. Balážová – J. Bosák. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo – Mladé letá 2005. 1054 s. ISBN 80-10-00381-6.

Priezvisko Brozman

Naše priezviská odrážajú zložité spoločenské a kultúrne dejiny a vzťahy v mnohonárodnostnom Uhorsku. Jedným z faktorov, ktorý sa prejavil aj v priezviskách, je nemecká kolonizácia. Najmä od 13. storočia po tatárskych vpádoch, keď bol dopyt po pracovných silách, nemeckí osadníci osídľovali slovenské banícke a vinohradnícke oblasti. V dôsledku obáv z náboženského prenasledovania prichádzali v 16. stor. hlavne na západnú časť dnešného Slovenska skupiny anabaptistov, tzv. habánov. Prichádzajúci nemeckí kolonisti pochádzali z rôznych oblastí

Príspevok vznikol v rámci riešenia grantového projektu VEGA č. 2/0019/20 *Lexika slovenských terénnych názvov*.

Nemecka a Rakúska a na slovenskom území sa usádzali nerovnomerne (bližšie Kopecká a kol., s. 15).

Od konca 13. storočia možno sledovať aj postupné formovanie dvojmennej pomenovacej sústavy, keď sa k osobnému menu v jednomennej pomenovacej sústave, neskôr ku krstnému, resp. rodnému menu začali pridávať kvôli lepšej identifikácii vo formujúcej sa feudálnej spoločnosti prímenná a prídomky, z ktorých vznikli dnešné dedičné priezviská. Mnohé naše nemecké priezviská nemusia vždy svedčiť o nemeckom pôvode ich prvých nositeľov, mohli vzniknúť aj ako prezývky Slovákov v jazykovom kontakte s nemeckým etnikom a jazykom alebo v zmiešanom slovensko-nemeckom prostredí.

K nemeckým priezviskám možno zaradiť aj priezvisko *Brozman*, ktorého pôvod sme dostali za úlohu zistiť. Podľa databázy priezvisk z r. 1995 (Ďurčo a kol., 1998) má na Slovensku tieto pravopisné (grafické) varianty: *Brozman* (202 rodín)¹, *Brozmann* (12), *Brózman* (6), *Brosman* (11), *Brossmann* (9), *Brosmann* (1). Pôvodnú nemeckú podobu *Broßmann*, resp. *Brossmann* pisári zrejme zapísali v podobe *Brozman* podľa znelostnej asimilácie *s > z* pred znelou hláskou *m*, keďže priezviská sa formovali a zapisovali v období, keď slovenčina ešte nemala pravopisné pravidlá. V súčasnosti sa toto priezvisko v uvedených grafických podobách nachádza v podstate na celom území Slovenska, ale najviac je sústredené v Brezne, Banskej Bystrici a v okolí, teda na územiach, ktoré sú známe nemeckým osídlením.

Prvá časť tohto priezviska *Broß*, *Bross* je nemecká domácka podoba rodného (krstného) mena *Ambróz* (nem. *Ambros*), ktoré vzniklo z gréckeho mena *Ambrosios* (lat. *Ambrosius*) s významom „nesmrteľný“, „nebeský“ (Majtán – Považaj, 1998, s. 45). Rodné meno *Ambróz* sa však používalo aj na slovenskom území a z neho alebo z jeho skrátených domáckych podôb sa utvorilo mnoho priezvisk, napr. *Ambra*, *Ambro*, *Ambrož*, *Ambruš*, *Ambrovič*, *Ambrózius*, *Ambrózi*, *Brož*, *Brožik*, *Brožko*, *Broska*, *Brocka* (tamže). V slovensko-nemeckom prostredí sa teda mohlo utvoriť z nemeckej, ale aj zo slovenskej domáckej podoby tohto mena a z nemeckého slova, resp. komponentu *mann*. Priezviská *Broß*, *Bross* sa vyskytujú aj ako samostatné priezviská najmä v nemecky hovoriacich krajinách (Kohlheim, R. – Kohlheim, V., 2000,

¹ Počet rodín v zátvorkách je iba približný podľa počtu mužských nositeľov.

s. 155). Na Slovensku sa vyskytujú priezviská *Bros* (87 rodín), *Brós* (7), *Broš* (48); *Broz* (88), *Bróz* (9), *Brož* (79) (Ďurčo a kol., 1998).

Nemecké substantívum *Mann* má významy „muž, chlap“, „manžel, muž“, v spojeniach „človek, človeče, osoba, chlap“, v minulosti obyčajne v pluráli *man* aj významy „vazal“ a prenesený ironický význam „(oddaný) stúpenec“ (Nemecko-slovenský slovník, s. 441), ale v nemčine sa pri slovotvorbe toto slovo, resp. komponent pokladá skôr za akúsi derivačnú príponu, ktorá mala pri tvorení apelatív i proprií rôzne významy a funkcie. V rodných menách alebo pri tvorení prezývok môže mať deminutívny charakter. Používala sa aj pri vzniku starých germánskych mien, ako napríklad *Hermann*, *Hartmann*, *Trautmann*, ktoré je niekedy ťažšie odlišiť od novších odvođenín, ktorými vznikali priezviská (Beneš, 1998, s. 156). Podľa A. Bacha (s. 113, 148) staršie priezviská sú tvorené väčšinou z domáckych (hypokoristických) podôb (*Ulmann*, *Ull* je domácka podoba mena *Ulrich*), novšie priezviská sú tvorené hlavne z celých osobných mien, resp. rodných mien (*Adalbertmann*). Časť *-mann* v priezviskách odvođených od rôznych podôb rodných mien mohla mať skôr patronymický význam, napr. *Petermann* = Petrov syn.

Prípony, ako napr. *-ík*, *-ek*, *-ok*, *-ko*, *-ec*, ktoré v apelatívnej spisovnej i nárečovej lexike majú deminutívny význam, resp. pri tvorení domáckych podôb rodných (krstných) mien mali aj familiárny, expresívny charakter, pri vzniku prímien (dnešných priezvisk) ako neutrálne vyjadrovali príbuzenský synovský vzťah k otcovi (porov. Majtán, 2014, s. 12). Slovenským ekvivalentom nemeckého priezviska *Broßmann*, *Brossmann* a jeho iných grafických podôb, ktoré sa utvorili v dôsledku jeho pravopisnej adaptácie do slovenčiny, by preto mohli byť priezviská ako *Brožek*, *Brožík* či *Broško*.

Iveta Valentová

LITERATÚRA

BACH, Adolf: Die deutschen Personennamen. Berlin: Gruyter 1943. 630 s.

BENEŠ, Josef: Německá příjmení u Čechů. 1. Ústí nad Labem: Univerzita J. E. Purkyně v Ústí nad Labem 1998. 360 s. ISBN 80-7044-212-3.

ĎURČO, Peter a kol.: Databáza vlastných mien a názvov lokalít na Slovensku. Podklady k projektu Copernicus Programme, projekt COP-58: Onomastica-Copernicus Database. CD ROM. Paris: ELRA 1998. Dostupné na http://www.juls.savba.sk/durco_priezviska.html.

KOHLHEIM, Rosa – KOHLHEIM, Volker: Familiennamen. Herkunft und Bedeutung. Duden. Mannheim – Leipzig – Wien – Zürich: Dudenverlag 2000. 912 s. ISBN 3-411-70851-4.

MAJTÁN, Milan: Naše priezviská. Bratislava: Veda 2014. 196 s. ISBN 978-80-224-1357-2.

MAJTÁN, Milan – POVAŽAJ, Matej: Vyberte si meno pre svoje dieťa. Bratislava: Art Area 1998. 344 s. ISBN 80-88879-48-5.

ČIERNA, Mária – GÉZE, Ernest – JURÍKOVÁ, Marta – MENKE, Elígius: Nemecko-slovenský slovník. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1981. 862 s.

KOPECKÁ, Martina – LALIKOVÁ, Tatiana – ONDREJKOVÁ, Renáta – SKLADANÁ, Jana – VALENTOVÁ, Iveta: Staršia slovenská lexika v medzijazykových vzťahoch. Bratislava: Veda 2011. 204 s. ISBN 978-80-224-1217-9.

SPRÁVY A POSUDKY

Rajecká dolina

[KALESNÝ, František – SMATANA, Miloslav – JASENOVEC, Ján – BLAŽEK, Radomír: Rajecká dolina. Eds. Miloslav Smatana, Ján Jasenovec. Mesto Rajec 2018. 416 s. ISBN 978-80-570-0249-9.]

Koncom roka 2018 vyšla viac než štyristostranová reprezentatívna publikácia *Rajecká dolina*, ktorú z viacerých dôvodov nemôžeme nechať bez povšimnutia. Prináša výsledky etnografických, nárečových, sociolingvistických a čiastočne i archeologických výskumov, ktoré čitateľom poskytnú pomerne celistvý obraz o spôsobe života, práce, o remeslách, odievaní a jazyku obyvateľov Rajeckej doliny.

Autorom prvej kapitoly s názvom *Lud Rajeckej doliny* je František Kalesný, etnograf a múzejník, historik kultúry a autor literatúry faktu, ktorý sa však publikovania svojej práce nedožil. Viacej o jeho živote a etnografických výskumoch, ktoré v oblasti Rajeckej doliny uskutočnil v rokoch 1956 – 1960, sa možno dozvedieť v úvodných častiach publikácie. Miloslav Smatana, pracovník dialektologického oddelenia Jazykovedného ústavu E. Štúra SAV, v nich predstavuje osudy rukopisu práce, význam výskumu F. Kalesného a jedinečnosť získaných výsledkov vďaka viacerým osobným stretnutiam s autorom. Z *Poznámok k rukopisu Františka Kalesného Lud Rajeckej doliny* jasne vyplýva aj množstvo edičnej práce, ktorú na tomto rukopise ako jeden zo spolueditorov vykonal.

Autorský text F. Kalesného sa tematicky venuje trom oblastiam. Prvou sú prírodné podmienky a história regiónu od pravekého osídlenia zhruba po 17. storočie. Na základe historických prameňov venuje pozornosť aj počiatkom remeselníctva a vzniku cechov v Rajeckej doline od 14. storočia až k ich rozkvetu v 19. storočí. Práve remeslá a cechy (ševcovský cech, garbiari – ale aj špeciálne druhy garbiarstva, ktoré sa venovali garbiarskej rajčovine a jemnej garbiarčine –, kožušníci, klobučníci a širáčnici, tkáči, farbiari,

hrnčiari, ševci a čižmári, medovníkári, pivovarníci a rezbári) s podrobným opisom spôsobu výroby z vlastných výskumov i z prameňnej literatúry a s kresbami autora tvoria druhú časť prvej kapitoly. Rovnako bohato prameňmi, nákresemi a fotografiami je dokumentovaná tretia časť, v ktorej sa F. Kalesný venoval hmotnej a duchovnej kultúre ľudu skúmaného územia. Zaoberá sa v nej spôsobmi ľudového hospodárenia, ľudovou architektúrou, krojmi, výšivkami, zdobením kraslíc, kalendárnymi aj folklórnymi zvykmi a piesňami, regrutovaním a verbovaním i vývinom náboženských predstáv do konca 18. storočia.

Druhá kapitola *Poznámky o rajeckej rajčovine a odievaní v Rajeckej doline* je dielom dvoch autorov. Tajomstvu červenej (a žltej) kože, ktorú vo svete poznali pod názvom *uhorská červená koža*, neodolal lingvista M. Smatana a výskumný pracovník v odbore chémie Radomír Blažek. Každý z nich sa pokúsil zo svojho aspektu prispieť k odhaleniu nezachovaného tajomstva výroby červenej kože. Ako M. Smatana píše, asi najbližšie sa k jeho odhaleniu dostal F. Kalesný, no zrekonštruovať výrobný proces sa nepodarilo ani na základe ním získaných receptúr.

Tretia kapitola, ktorej autorom je spolueditor publikácie, prednosta Mestského úradu v Rajci Ján Jasenovec, prináša informácie súvisiace s históriou a pôvodom názvov obcí Rajeckej kotliny, využívajúc pri tom veľké množstvo prameňov, napr. historickú, lingvistickú a veľa inej špecializovanej odbornej literatúry. V tejto kapitole sa publikuje jeden z najstarších urbárov Lietavského panstva, ktorý obsahuje podrobný opis obcí a ich obyvateľov. Stredoveké miery a niektoré pojmy uvedené v urbároch sú vysvetlené v osobitnej podkapitole, čitateľom to uľahčí pochopenie textu. Záver tejto kapitoly tvorí časť *Zabudnutý Rajecký hrad?*, v ktorej autor na základe miestnych a iných historických prameňov doplnených napr. geografickými indíciami podrobne predstavuje aktuálne výsledky výskumov týkajúcich sa v hĺbkinách ľudskej pamäte strateného či ukrytého Rajeckého hradu.

Autorom zvyšných troch kapitol (*Rajecké nárečie*, *Z nárečového slovníka Rajeckej doliny* a *Čriečky z kroniky Rajca*) je Miloslav Smatana, pričom poslednú kapitolu tvorí spracovaný výber zaujímavostí z mestskej kroniky v rokoch 2007 – 2017. Ďalej sa však budeme podrobnejšie venovať častiam zameraným na nárečie.

V kapitole *Rajecké nárečie* vymedzuje M. Smatana v rámci severotrenčianskych (či podľa terminológie napr. Atlasu slovenského jazyka hornotrenčianskych) nárečí osobitnú podskupinu – rajecké nárečie – a prináša hlbší pohľad na skúmaný areál. Výskum tohto regiónu je autorovým celoživotným profesionálnym záujmom a venuje sa mu popri hlavných pracovných úlohách s hlbokým zanietením.

Treba si uvedomiť, že za skromným podtitulom, ktorý vraví o „niekoľkých pohľadoch na rajecké nárečie“, je množstvo práce nielen samotného autora, kondenzovane nám sprostredkoval aj výsledky bádania predošlých generácií výskumníkov, predovšetkým dialektológov. Podrobne predstavil dialektologické výskumy v tejto oblasti od Pastrnkovho dotazníkového výskumu z konca 19. stor. až po vlastné výskumy v súčasnosti. To je vyše storočné obdobie jestvovania rajeckého nárečia, na ktorého tep autor prikladá prst a ukazuje, aké zmeny sa v ňom udiali. A práve preto, že sa mu venoval priebežne počas celej profesionálnej kariéry, nie je to iba skĺznutie po povrchu. Vo vybraných jazykových rovinách (hláskoslovnej, tvaroslovnej, slovotvornej a lexikálnej), ale i v mikrotoponymii a vo výskume lokálnych živých osobných mien získava čitateľ ucelený obraz nielen o rajeckom nárečí, ale aj o menších reprezentatívnych celkoch – o konkrétnych vybraných lokalitách (Rajec, Rajecká Lesná, Čičmany, Fačkov, Ďurčiná a Šuja). Prostredníctvom nich odhaľuje základnú štruktúru rajeckého nárečia, typické javy, javy spoločné pre celý severozápadoslovenský areál, ale poukazuje i na rozdiely a niektoré vplyvy susediacich nárečových areálov (predovšetkým južno- či dolnotrenčianskych a turčianskych nárečí).

Nesporným prínosom autora je aj sociolingvistický pohľad na rajecké nárečie. V rámci svojej kandidátskej dizertačnej práce pripravil M. Smatana vlastné anketové otázky, ktoré boli základom dotazníkovej akcie ako zdroja na získanie časti výskumného materiálu (anketa bola v čase svojho vzniku vysoko ocenená našimi lingvistami). Na základe jej spracovania a vyhodnotenia predkladá výsledky a prezentuje tak aktuálny stav v skúmanom regióne. Nárečia, ktoré sú neregulovanou formou národného jazyka, nám zachovávajú v dokonalej forme duchovný, kultúrny a spoločenský život národa. Všetko, čo ľudia za stáročia prežili, nachádza v nejakej podobe svoj odraz v jazyku. Aj samotný vývin jazyka, migračné a sociálne vplyvy, všetko sa

ukladá v jednotlivých jazykových rovinách podobne ako roky v letokruhoch stromov. A skúsený bádateľ vie v týchto „jazykových letokruhoch“ čítať a objavovať mnohé vysvetlenia.

Okrem lingvistických výskumov nám autor umožňuje nazrieť do života obyvateľov regiónu aj prostredníctvom etnologických výskumov, ktoré v tejto oblasti uskutočnili viacerí bádatelia (Lombardini, Kavuljak, Kalesný, Jančo). Všíma si predovšetkým jazykové aspekty ich prác. Na základe viacerých výskumných prameňov sprostredkúva aj remeselnícku terminológiu. Výskumy tradičných remesiel v regióne prebehli v „hodine dvanásť“ a tento nenahraditeľný materiál je iste jedným z pokladov ľudovej kultúry, ktorý sa takto podarilo zachytiť.

Obohatením a spštením práce sú súvislé nárečové texty a viaceré ľudové piesne, vinše a pod. Treba podotknúť, že predkladané nárečové texty sú presným prepisom nahrávok a nie sú štylisticky upravované. Vďaka tomu v nich cítiť nefalšovanú živosť. Súvislé nárečové texty, jednotlivé lexémy a dokladová časť slovníka sa uvádzajú v tzv. čitateľskej transkripcii, ktorá umožňuje ľahšiu percepciu textov.

Diferenčný abecedne usporiadaný nárečový slovník obcí Rajeckej doliny tvorí samostatnú kapitolu publikácie. V ňom sa zúročil nárečový výskum i dlhoročná lexikografická prax M. Smatanu (autor je nielen vedúcim grantovej úlohy, ale aj jedným zo spoluautorov vrcholného slovenského lexikografického dialektologického diela – Slovníka slovenských nárečí). Spracovaním sa prihlasuje k slovenským dialektologickým tradíciám a ponúka kvalitne pripravený, lexikálne bohatý a rôznorodý slovník. Slovníkové dielo je vždy potenciálne otvorené, reálne sa ani nedá zachytiť celá slovná zásoba (či už ide o mikroareály, alebo o celoslovenskú nárečovú lexiku). Je sympatické a vzácne, že autor spoločne s miestnymi nadšencami pokračuje vo výskumoch, čo v budúcnosti iste prinesie plody v podobe dopĺňania slov a ich dosiaľ neodkrytých významov. V slovníku sa nesústreďuje na akési „lexikálne rarity“, ale podáva ucelený obraz o lexike oblasti vrátane základného slovného fondu. Slovníková kapitola tejto publikácie vznikala postupne, M. Smatana v priebehu uplynulých zhruba 15 rokov publikoval na stránkach *Spravodajcu mestského múzea v Rajci* sériu článkov s výberom z nárečového slovníka oblasti Rajca. Tie mu poslúžili ako základ predkladaného slovníka.

Isté odlišnosti medzi spracovaním celonárodného a regionálneho slovníka sú prirodzenou nevyhnutnosťou a sú v kompetencii každého autora. Spomeňme niekoľko základných osobitostí. V rámci obvyklej štruktúry heslovej state (heslové slovo, gramatický kvalifikátor, výklad, dokladová časť s lokalizačným údajom) sa tu heslové slovo uvádza v príslušnej fonetickej podobe (napr. *chľeboví*, *jahod'čie*, *macer*, *ňevol'ni*), čo je pri regionálnom slovníku azda najvhodnejším riešením. Autor vyšiel v ústrety čitateľovi tým, že slovník v prípade abecedne vzdialených spoluhesiel používa špecifický odkazový systém. Spracúva heslo na oboch miestach abecedy, napr. *ircha* (i *jercha*), *jercha* (i *ircha*), *loňi* (i *vloňi*) atď., pričom dokladá vždy iba abecedne prezentované slovo. Grafické označovanie lexikálne ustálených spojení hviezdičkou a frazeologických spojení plným krúžkom je v súlade so slovenskou lexikografickou tradíciou používanou napr. aj v Slovníku slovenských nárečí. Autor sa navyše rozhodol zvýrazniť ich tučnou kurzívou. Z priestorových dôvodov sa pri lokalizácii nárečových dokladov používa osvedčený spôsob skratiek názvov jednotlivých obcí. S podobným riešením sa stretáme aj v monografii bohatej na nárečový materiál *Oravské nárečia* A. Habovštiaka, v nárečovom slovníku J. Orlovského *Gemerský nárečový slovník* či v *Lexike Novohradu* J. Matejčíka. Iný prístup zvolil v *Šarišských nárečiach* F. Buffa, ktorý konkrétne lokality v slovníku nespomína, ale uvádza isté oblasti šarišských nárečí v súlade so svojím presvedčením, že presná lokalizácia výskytu nárečového javu je doménou atlasového spracovania nárečových faktov¹. Popri materiáli získanom vlastnými nárečovými výskumami v obciach Rajeckej doliny v rokoch 1983 – 1995 využil autor pri spracovaní slovníkových hesiel aj fondy a kartotéky dialektologického oddelenia JÚLŠ SAV, čo, samozrejme, prispieva k hodnote tejto práce a rozširuje časový horizont spracúvaného materiálu takmer na celé storočie.

Publikácia *Rajecká dolina* zaujme čitateľa nielen svojím obsahom, ale aj vizuálne, jej grafická úprava je naozaj vynikajúca. Veríme, že pre laických čitateľov aj odborníkov z rôznych výskumných oblastí bude monografia venovaná Rajeckej doline prínosná, obohacujúca a predovšetkým podnetná.

Lubica Dvornická

¹ Z dosiaľ publikovaných dialektologických prác i z praxe prijatej v Slovníku slovenských nárečí sa ukazuje, že ide o ojedinelý názor.

SPYTOVALI STE SA

O pôvode hlásky a písmena ä. – Gymnazista J. Š. sa obrátil na jazykovú poradňu Jazykovedného ústavu Ľudovíta Štúra SAV s nasledujúcou otázkou: „Mám rád slovenčinu a dnes na hodine slovenského jazyka a literatúry sa nám stala zaujímavá situácia. Zaoberáme sa zvukovou rovinou jazyka a môj spolužiak mal otázku, ako a prečo sa v našom jazyku objavilo písmeno ä. Pani profesorka nevedela a tiež bola zvedavá. Skúšal som si to vyhľadať na internete, ale bez úspechu.“

V uvedenej súvislosti je potrebné rozlišovať medzi pôvodom hlásky, resp. samohlásky ä, patriacej do zvukovej roviny, a pôvodom písmena (grafémy), ktoré ju označuje, pričom patrí do grafickej roviny jazyka.

Samohláska ä (tzv. široké e) vznikla v slovenčine pravdepodobne už v 10. storočí z praslovanskej samohlásky ě (nosové e) – išlo o nosovú samohlásku, akú poznáme aj zo súčasnej poľštiny (*mięso* „mäso“, *pieć* „päť“ a pod.) či francúzštiny (*bien* „dobré“, *vin* „víno“ a i.).

Samohláska ä sa dodnes zachováva (v rôznej miere) v stredoslovenských nárečiach, v ostatných nárečiach slovenského jazyka splynula so samohláskami a, resp. e.

Táto hláska tvorí aj súčasť hláskovej sústavy súčasnej spisovnej slovenčiny. Je zaujímavé, že hoci Ľudovít Štúr vo svojom diele *Nauka reči slovenskej* (Prešporok 1846) konštatoval, že „tu i tam v daktorích kútach Slovenska uživanuo ä... ako pokútno a krem toho hinúce do reči našej spisovnej nĕnáleží“ (s. 15), počas neskorších úprav štúrovskej kodifikácie v rámci tzv. hodžovsko-hattalovskej jazykovej reformy, keď sa v pravopise uplatnil etymologický princíp zohľadňujúci stav v iných slovanských jazykoch, boli samohláska ä a zodpovedajúca graféma akceptované aj v spisovnej slovenčine – porov. príručku M. Hattalu *Krátka mluvnica slovenská* (Prešporok 1852, s. 1 – 2).

Graféma ä použitá na označenie príslušnej hlásky bola zrejme prevzatá z nemeckej pravopisnej sústavy. Nemecké písmeno ä vzniklo z pôvodného spojenia písmen ae, ktorým sa označovalo široké e vzniknuté z pôvodného

a v dôsledku tzv. prehlásky (porov. súčasné nemecké *Hand* „ruka“ – mn. č. *Hände* „ruky“; *ich kam* „prišiel som“ – *ich käme* „prišiel by som“ a pod.). V spojení malých písmen *ae* sa *e* začalo postupne písať nad písmenom *a*, v dôsledku čoho vznikla graféma *ā*; malé nadpísané *e* tu bolo neskôr nahradené dvoma zvislými čiarkami (v rukopisnom písme) a dvoma bodkami (v tlačennom písme) – odtiaľ súčasná graféma *ä*.

Eubor Králik

Nové slovo podcast. – Poslucháčka Slovenského rozhlasu sa na jazykovú poradňu obrátila s otázkou o význame a používaní slova *podcast* a pýta sa, či sa podobné anglické výrazy musia preberať do slovenčiny a či ich nemožno nahradiť vhodným slovenským ekvivalentom.

Anglicizmy sa do slovenčiny dostávajú rozličnými cestami a z rozličných dôvodov. Pre mnohé veci a javy, ktoré pomenúvajú, by sa iste dali nájsť alebo utvoriť vhodné pomenovania aj v slovenčine a je pravda, že nie všetky anglické výrazy, ktoré prenikajú do nášho jazyka, sa stanú natrvalo súčasťou našej slovnej zásoby; niektoré naše jazykové spoločenstvo neprijme a nahradia sa domácimi výrazmi. Sú však aj slová, ktoré si používatelia slovenského jazyka osvoja veľmi rýchlo, najmä keď k nám prichádzajú spolu s úspešnými novinkami, ktoré zaujmú verejnosť. Príkladom môže byť prevzatie slova *podcast* (výslovnosť UK [ˈpɒd.kɑːst], US [ˈpɑːd.kæst]), ktoré je aj v zdrojovom jazyku pomerne čerstvým autorským neologizmom. Pomenúva nový spôsob distribúcie zvukovo podaných informácií cez internet aj ich obsah, ktorý si poslucháč môže vypočuť, kedy chce (nezávisle od vysielania rozhlasovej stanice), a to buď priamo na internetovej stránke, alebo po stiahnutí do počítača, mobilu či iného digitálneho prehrávacieho zariadenia. V angličtine sa dnes slovo *podcast* používa ako podstatné meno aj ako sloveso. Substantívum *podcast* popri význame „zvukový záznam distribuovaný cez internet“ s rozšírením uvedeného spôsobu komunikácie nadobúda aj príznačnosť „obyčajne ako súčasť celej série“, prípadne priamo nový význam „séria zvukových záznamov určených na takúto distribúciu“. Slovesom *podcast* sa vyjadruje

činnosť – vyrábanie podcastov. Jednoduchá výroba a distribúcia *podcastov* je veľkým prínosom aj pre nerozhlasové médiá zastúpené na internete, pre ktoré predstavuje ďalší spôsob, ako osloviť čitateľa a umocniť písané slovo autentickým audioobsahom. Zároveň sa ním rozšírili možnosti prezentácie aj pre amatérskych autorov a blogerov.

Výraz *podcast* sa zaraďuje do veľkej skupiny prevzatých slov, ktorých „život“ možno podrobne zmapovať od ich zrodu v anglickom jazykovom prostredí až po prevzatie do slovenského jazyka. Väčšina zdrojov (napr. český Slovník žurnalistiky¹) pripisuje jeho autorstvo futuroológovi Benovi Hammersleymu. Keďže nový spôsob distribúcie audioobsahu sa v čase vzniku slova v roku 2004 spájal s predstavením MP3 prehrávača *iPod* (dnes sa už toto médium neviaže len na tento typ prehrávača), Hammersley spojil časť názvu prehrávača (*-pod*) s druhou časťou podstatného mena *broadcasting* s významom „vysielanie“. Slovo *podcasting* je výsledkom slovotvorného postupu označovaného ako lexikálne kríženie alebo lexikálna kontaminácia (po anglicky *blending*). Takýto spôsob tvorenia slov skladaním a skracovaním je v angličtine pomerne bežný. V slovenčine sa s ním stretávame predovšetkým v prevzatých slovách ako *blog* (zo spojenia *web log*, v preklade internetový denník), *webinár* (zo spojenia *web-based seminar* – internetový seminár) či *webcasting* (zo spojenia *web broadcasting* – internetové vysielanie). Zo starších prevzatí možno uviesť napríklad *botel* (*boat hotel* – hotel na lodi) a zo slov utvorených lexikálnym krížením v slovenčine spomeňme aspoň výrazy, o ktorých sa písalo aj v Kultúre slova: *mliekomat* (KS, 2010, s. 309) a *gužmy* (gumené čižmy; KS, 2014, s. 304).

Slová *podcasting* a *podcast* sa v angličtine rýchlo ujali, a keďže z nového formátu sa v priebehu niekoľkých rokov stal významný komunikačný kanál, slovo *podcast* sa prevzalo do mnohých jazykov vrátane slovenčiny, v ktorej sa vyslovuje [podkast]. V slovanských krajinách, ako je *Poľsko*, *Bulharsko*, *Slovinsko* či *Srbsko* sa slovo *podcast* adaptovalo do grafickej podoby *podkast* zodpovedajúcej domácemu pravopisu. S písmenom *κ* sa prepisuje aj v ruštine a bulharčine (*нодкacm*). V slovenčine i v češtine zatiaľ prevláda písanie slova *podcast* v pôvodnej podobe zodpovedajúcej anglickému pravo-

¹ Slovník žurnalistiky. Výklad pojmů a teorie oboru. Red. J. Halada – B. Osvaldová. Praha: Univerzita Karlova, Nakladatelství Karolinum 2017. 300 s.

pisu, s adaptovanou podobou *podcast* sa stretávame zriedkavo. Keďže však ide o všeobecné podstatné meno, nemožno vylúčiť jeho adaptáciu v procese zdomáčovania ani v slovenčine.

Pre slová ako *podcast* sa v slovenčine ťažko hľadajú domáce ekvivalenty, keďže nemožno vychádzať z prekladu a opisné pomenovanie, v ktorom by sa nejakým spôsobom vyjadriła špecifickosť tohto typu zvukovej nahrávky, by bolo zrejme prídlhé. Pri vyhľadávaní možného slovenského ekvivalentu slova *podcast* sme našli veľa rozličných definícií, ale ani jeden pokus o slovenský ekvivalent názvu, čo potvrdzuje, že používateľom toto slovo, ktoré možno ľahko zaradiť do morfológického systému slovenského jazyka, komunikačne vyhovuje.

Neživotné podstatné meno mužského rodu *podcast* sa v slovenčine skloňuje podľa vzoru *dub* (G sg. *podcastu*, L sg. *podcaste*, N pl. *podcasty*, I pl. *podcastmi*). Zo substantíva sa utvorilo aj prídavné meno *podcastový* (napr. *podcastový formát*, *podcastový výstup*, *podcastový klub*, *podcastový seriál*, písané aj s *k* – *podcastový softvér*, *podcastové platformy*), podstatné meno *podcastovanie* ako slovenský ekvivalent anglického výrazu *podcasting* (napr. *podcastovanie je tvrdý chlebiček*, *víkendové podcastovanie s Café Európa*), aj sloveso *podcastovať* (napr. *nemáme len veľkú chuť žiť, ale aj podcastovať*; *budeme podcastovať najznámejšie rubriky Rádia FM*).

Katarína Kálmánová

Názov *Somaliland*. – Do Jazykovedného ústavu Ľ. Štúra SAV sme od redaktora encyklopedického diela dostali otázku, ako v slovenčine označiť medzinárodne neuznaný štát v Afrike, ktorého názov má v angličtine podobu *Somaliland*.

Na úvod treba uviesť, že štandardizácia názvov štátov a závislých území je v kompetencii Úradu geodézie, kartografie a katastra SR, no keďže v tomto prípade ide o štát, ktorý nebol medzinárodne uznaný, v zozname na webovej stránke úradu jeho názov nenájdeme.

Spomenutý štát sa nachádza na severe Somálska, nezávislosť vyhlásil v r. 1991 a pokrýva územie bývalej britskej kolónie, ktorá sa do r. 1960 nazývala Britské Somálsko. V somálčine je názov štátu *Soomaaliland*, v angličtine *Somaliland* (pre úplnosť dodávame, že názov *Somálsko* má v somálčine podobu *Soomaaliya*, v angličtine *Somalia*).

Pri stanovení vhodnej podoby cudzieho geografického názvu, ktorá by sa mala používať v slovenčine, sa snažíme najprv zistiť, aký názov funguje v súčasnej jazykovej praxi (v našom prípade v korpuse Omnia Slovaca III Maior¹ a na internete). Ako uviedol pisateľ e-mailu, doteraz sa pri svojej práci stretol s dvomi zdomácnenými podobami názvu, a to *Somálska Zem* a *Somálijsko*. Názov *Somálska Zem* je vlastne prekladom pôvodného názvu, v korpuse nie sú naň doklady, na internete sa spomínal štyrikrát. Zdomácnená podoba *Somálijsko* utvorená z pôvodnej (somálskej) podoby *Soomaaliya* pridaním prípony *-sko* sa v korpuse nachádza dvakrát, ale iba v jednom zdroji (článku): *O svoju nezávislosť sa už roky snaží aj Somálijsko, známe aj ako Somaliland. – A hoci sa samotné Somálijsko považuje za nezávislý štát s vlastným prezidentom i parlamentom a dokonca ho obýva až 3,5 milióna ľudí, oficiálne je súčasťou Somálska*. Na internete je na podobu *Somálijsko* niekoľko desiatok dokladov, no väčšina z nich je v českých textoch.

V slovenských textoch sa najčastejšie používa názov *Somaliland* prevzatý z angličtiny. V korpuse je naň 216 dokladov, napr. *Podobne ako Kosovo či najnovšie Abcházsko a Južné Osetsko aj severná časť Somálska, nazývaná Somaliland, túži po samostatnosti a medzinárodnom uznaní*. Podobne aj na internete nájdeme dostatok dokladov, napr. v informáciách na webovej stránke Ministerstva zahraničných vecí a európskych záležitostí SR (v časti *Cestovanie – Podmienky vstupu do krajiny*): *Víza do Somálska nie sú platné pre teritórium Somaliland a Puntland². V prípade návštevy týchto teritórií odporúčame kontaktovať Misiu Spojeného kráľovstva v Somalilande (víza do Somalilandu)...* Názov *Somaliland* prevzali aj iné jazyky, napr. čeština, v ktorej plný názov štátu je *Republika Somaliland* (české názvoslovné au-

¹ Omnia Slovaca III Maior 18.01 je interný korpus slúžiaci pre potreby pracovníkov JÚEŠ SAV, ktorý vznikol zlúčením korpusových dát v Slovenskom národnom korpuse (SNK prim-6.1) a dát z webových korpusov. [cit. 10. 6. 2020].

² *Puntland* je druhý neuznaný štát v Somálsku.

tority pružne štandardizujú aj názvy neuznaných štátov, čím sa zabezpečuje jednotnosť pri používaní, napr. v tlači).

Aj so zreteľom na to, že Rezolúcie OSN neodporúčajú krajinám rozširovať zoznamy zdomácnených podôb cudzích geografických názvov, skôr naopak³, odporúčame v slovenčine používať podobu názvu štátu *Somaliland* vychádzajúcu zo somálskej (*Soomaaliland*), resp. anglickej podoby (*Somaliland*). Plný názov bude *Somalilandská republika* (v somálskej *Jamhuuriyadda Soomaaliland*). Prídavné meno má podobu *somalilandský*, mužské obyvateľské meno *Somaliland'an*, ženské *Somaliland'anka*.

Iveta Vančová

³ Na stránke ÚGKK SR <http://www.skgeodesy.sk/sk/ugkk/geodezia-kartografia/standardizacia-geografickeho-nazvoslovia/nazvy-geografickych-objektov-z-uzemia-mimo-sr/> sa uvádza: „Rezolúcie OSN odporúčajú redukovať počet exoným podľa skutočného používania, keďže ich význam sa hlavne v medzinárodnom používaní stráca, a uprednostniť používanie oficiálnych názvov (exoným).“

Z WEBOVEJ PORADNE

Čiarka za pomlčkou? – Je pravda, že v slovenskom súvetí sa niekedy píše čiarka za spojovníkom? Prosím, uveďte nejaký príklad.

V slovenčine sa v niektorých prípadoch píše po pomlčke čiarka, a to vtedy, keď je v súvetí vetná vsuvka oddelená pomlčkami a zároveň za ňou nasleduje ďalšia veta (hlavná alebo vedľajšia), napr. *Keď išiel popri nás – bol som tak blízko, že by som sa ho mohol dotknúť –*, *usmial sa na mňa* alebo *Poznali sme sa – kedysi sme bývali v jednom dome –*, *a tak som ho oslovil*. Takéto situácie sa však v slovenských textoch vyskytujú skôr zriedkavo, lebo na vyčlenenie vetnej vsuvky sa častejšie používa zátvorka alebo čiarky.

Predseda aj predsedníčka. – Má sa názov pracovnej funkcie písať v ženskom rode, ak ju vykonáva žena?

V minulosti v niektorých povolaniach pracovali výlučne alebo prevažne muži, preto sa aj ich názvy vyskytovali len v mužskej podobe, napr. *notár*, *doktor*. Dnes, keď už ženy vykonávajú takmer všetky povolania alebo funkcie, máme k mužským názvom aj ich ženské prechýlené podoby, napr. *predsedníčka*, *starostka*, *advokátka*, *poslankyňa*, *premiérka*, *notárka*, *inžinierka*, *riaditeľka*, *prezidentka*. Ak nejakú profesiu vykonáva (alebo funkciu zastáva) žena, je prirodzené používať jej pomenovanie v ženskom rode (napríklad vyjadrenie *Iveta Radičová*, *premiér SR*, by asi použil málokto), rovnako ako sa používa napr. pri oslovení *Dobrý deň*, *pani riaditeľka*. – *Pani inžinierka*, *môžem sa vás opýtať*...

Pomenovanie v mužskom rode sa zástupne používa napríklad vtedy, keď sa ním označujú muži aj ženy spolu, napr. *učiteľom zvýšia platy* (myslí sa tým, že platy zvýšia nielen učiteľom, ale aj učiteľkám), alebo keď ide o názov funkcie všeobecne, napr. *voľby prezidenta sa budú konať*... (pričom kandidátkou vo voľbách alebo víťazkou volieb môže byť aj žena).

Sú vokatívne tvary nespisovné? – Na rozdiel od češtiny, v ktorej vokatív naďalej funguje, v slovenčine sa zachovali vokatívne tvary iba pri niektorých slovách najmä z rodinného okruhu (*švagre, synu, synku, chlapče, priateľu, človeče, kmotre, sváku*), pri oslovení umelcov *majstre*, cudzích osôb mužského rodu *pane*, v náboženských textoch pri oslovení Boha – *Bože, Otče, Pane, Duchu Svätý* a Ježiša Krista – *Ježišu, Synu Boží, Spasiteľu, Tešiteľu* atď. Nové vokatívne tvary sa už prakticky netvoría (tvary *Zuzi, Feri, Laci* sú utvorené podľa cudzích vzorov a oslovenie *šéfe* sa prevzalo z češtiny).

Deti sa dnes v škole učia iba šesť pádov označených názvami, ktoré majú pôvod v latinčine, a to *nominatív, genitív, datív, akuzatív, lokál, inštrumentál*. V základnej publikácii o slovenskom tvarosloví – v Morfológii slovenského jazyka (1966), ako aj v niektorých učebniciach sa uvádza, že slovenčina má v súčasnosti 6 pádov. Piaty pád (vokatív) sa vynechal, ale najmä medzi staršou generáciou sa *lokál* naďalej označuje ako 6. pád a *inštrumentál* ako 7. pád.

Na oslovenie sa v slovenčine spravidla používa nominatívna podoba (napr. *otec, posad' sa k nám; kmotor, ponúknite sa*). Zachované vokatívne tvary sa naďalej hodnotia ako spisovné, ale väčšina z nich (okrem slova *pane*) je štylisticky príznaková a používa sa s určitým štylistickým zámerom (napr. v hovorovom štýle, v beletrii v priamej reči na charakterizáciu postáv alebo na dokreslenie situácie, na dosiahnutie expresívnosti a pod.).

Jednovidové slovesá. – Ako sa tvorí dokonavé sloveso od nedokonavého slovesa *bát' sa*?

V slovenčine sa väčšina dejov a spôsobov ich priebehu vyjadruje dokonavou aj nedokonavou formou slovesa. Buď sa k základnému dokonavému slovesu utvorí nedokonavý pendant (napr. *sadnúť – sadat'*), alebo, naopak, k základnému nedokonavému slovesu sa utvorí dokonavý pár (napr. *šit' – ušit'*). V slovenčine však máme aj také slovesá, ku ktorým neexistuje pendant druhého vidu. Nazývajú sa jednovidové slovesá. K niektorým možno priradiť ako vidový pár sloveso s iným koreňom, napr. *brať – vziať, klásť – položiť*. Takéto dvojice slovík sa nazývajú supletívne vidové dvojice. V Morfológii slovenského jazyka (1966) sa medzi supletívnymi vidovými dvojicami uvádzajú aj slovesá *bát' sa – (z)l'aknúť sa*. Inak sú však slovesá *l'aknúť sa* a *zl'aknúť sa* dokonavé náprotivky nedokonavého slovesa *l'akat' sa*, nie *bát' sa*.

Človekovi alebo človeku? – V rozhlase použil moderátor tvar *človekovi*. Nemá byť *človeku*, keď sa hovorí *Človek človeku vlkom*?

Životné podstatné mená mužského rodu majú v datíve jednotného čísla charakteristickú príponu *-ovi*, t. j. *hrdinovi, chlapovi, čertovi, psovi*. Iba v niektorých prípadoch konkuruje prípone *-ovi* prípona *-u*. Pri substantíve *človek* sa vo všetkých pravopisných príručkách uvádza v datíve aj v lokáli singularu dvojtvár *k človekovi/človeku, o človekovi/človeku*, čo znamená, že oba tvary zodpovedajú spisovnej slovenčine. Podobne je to pri substantívach *čert, diabol, otec, pes, vlk*, hoci v týchto prípadoch väčšinou nie sú tvary s príponou *-ovi* a s príponou *-u* štylisticky rovnocenné. Tvary *čertovi, diablovi, otcovi, psovi, vlkovi* sú štylisticky neutrálne a bežne sa používajú v akomkoľvek jazykovom prejave, kým tvary s príponou *-u* sa zachovali väčšinou iba v ustálených spojeniach a frazeologizmoch, napr. *Hlad – čertu brat. – Urob čertu dobre, peklom sa ti odslúži. – Slúž, človeče, diablu, peklom sa ti odslúži. – Kto kláje otcu-materi, nezaslúži si dôvery. – Pes psu brat. – My o vlku a vlk za humny*. V bežnom jazykovom prejave pôsobia tieto tvary väčšinou štylisticky príznakovo.

Na rozdiel od uvedených príkladov dvojtvary *človekovi/človeku* sú štylisticky neutrálne.

Fotovoltický alebo fotovoltaiický? – Keďže prvý *fotovoltický článok* bol vyrobený v USA, stretávame sa dnes v jazykovej praxi s dvoma pravopisnými podobami prídavného mena, a to s domácou podobou *fotovoltický* aj s adaptovanou podobou anglického výrazu *photovoltaic* (t. j. prispôbenou slovenskému pravopisu) *fotovoltaiický*. V starších anglicko-slovenských technických prekladových slovníkoch sa anglické prídavné meno *photovoltaic* prekladalo ako *fotoelektrický*. Neskôr sa u nás začalo používať prídavné meno *fotovoltický* utvorené v slovenčine rovnakým spôsobom ako anglické pomenovanie *photovoltaic* v angličtine, a to z prvej časti gréckeho pôvodu *foto-* a z prídavného mena odvodeného od pomenovania jednotky elektrického napätia *volt* (podľa talianskeho fyzika A. Voltu), ktoré má v slovenčine podobu *voltový*, resp. *voltický*. Prídavné meno *fotovoltický* nájdete aj v slovenských slovníkoch cudzích slov. Analogicky anglickému podstatnému menu *photovoltaics* zodpovedá v slovenčine podstatné meno *fotovoltika*, ktoré je utvorené podľa

zásad tvorenia slov v slovenčine. Preto odporúčame používať spomínané termíny v pravopisnej podobe *voltický* (článok, panel, jav...), *fotovoltický* (článok, fotovoltická elektrárňa, fotovoltické zariadenie...) a *fotovoltika*. Argument, s ktorým sa občas stretávame, že druhá časť slov *fotovoltaiický* a *fotovoltaiika* nesúvisí s fyzikálnou jednotkou *volt*, ale s menom fyzika, ktoré má v nominatívnej podobe *Volta*, neobstojí. Od priezviska *Volta* možno v slovenčine utvoriť iba privlastňovacie prídavné meno *Volto*v a vzťahové prídavné meno *volto*vský, ale nie slovo *voltaický*. Ide tu teda čisto o otázku, či uprednostniť podobu prevzatú z angličtiny, alebo pôvodnejšiu podobu utvorenú na domácej pôde, ktorá má oporu aj v lexicografickom spracovaní.

Má slovo *ropa* genitív plurálu? – Slovo *ropa* je látkové podstatné meno a takéto podstatné mená sa spravidla používajú iba v jednotnom čísle, napr. *dva poháre mlieka, päť šálok kávy, tri vrecia piesku, desať barelov ropy*. V hovorovom štýle sa niekedy tvorí aj nominatív plurálu, napr. *dve mlieka* (myslia sa tým dve škatule alebo fľaše mlieka), *tri kávy* (tri šálky kávy), *dve múky* (dve balenia múky). Tvorenie množného čísla sa väčšinou obmedzuje iba na látkové podstatné mená pomenúvajúce veci, ktoré bežne nakupujeme a konzumujeme.

V súvislosti s podstatným menom *ropa* sa genitív množného čísla nepoužíva, nepovie sa *rozličné druhy rôp*, ale *rozličné druhy ropy*. Čisto teoreticky by mal genitív množného čísla tvar *rôp* podobne ako *voda – vôd*. Dodávame, že látkové podstatné meno *voda* sa ako jedno z mála používa aj v množnom čísle, napr. *sektor minerálnych vôd, znečisťovanie podzemných vôd, vplávať do medzinárodných vôd*.

Rodič – rodičia, ale vodič – vodiči? – Prečo sa nepoužíva podoba *vodičia*, keď sú obe slová v nominatívnej jednotného čísla takmer rovnaké?

Mužské podstatné mená, ktoré sa skloňujú podľa vzoru *chlap*, majú v nominatívnej množného čísla okrem základnej prípony *-i* (*chlapi*) aj variantné prípony *-ovia* (*otcovia*) a *-ia* (*bratia*).

Slová s rovnakým zakončením nemusia mať v nominatívnej množného čísla rovnakú príponu. Zo slov na *-ič* má v nominatívnej množného čísla príponu *-ia* okrem slova *rodič* i slovo *dedič*, čiže sú tu tvary *rodičia* a *dedičia*

(aj *dediči*), pri novších slovách s príponou *-ič* je prípona *-i*: *kreslič – kresliči, dláždič – dláždiči, nosič – nosiči, volič – voliči, hasič – hasiči* (v staršom jazyku tu bola častejšia prípona *-ia*, napr. *volič – voličia, hasič – hasičia*).

Pri početných slovách sú dvojtvary (napr. pri cudzích slovách zakončených na *-fil*, porov. *bibliofil – bibliofili/bibliofilovia*, alebo *-fób*, napr. *germanofób – germanofóbi/germanofóbovia*).

O nominatívne množného čísla mužských podstatných mien vzoru *chlap* sa podrobnejšie môžete dočítať v Morfológii slovenského jazyka (1966, s. 80 – 83). Táto príručka je spolu s ďalšími publikáciami sprístupnená na našej webovej stránke.

Rybovod alebo **rybochod**? – Z dvojice slov *rybovod* a *rybochod* odporúčame uprednostniť podobu *rybovod*, ktorá sa vo význame „zariadenie umožňujúce rybám prekonávať vyššie vodné stupne vzniknuté vzdúvadlami“ uvádza v Terminológii vodného hospodárstva III. Hydrotechnické stavby (Bratislava: Vydavateľstvo SAV 1955). Aj zo slovtvorného hľadiska je termín *rybovod* vhodnejší, lebo druhá časť *-vod* má v ňom význam „zariadenie na vedenie niečoho“ (porov. *vodovod, ropovod, vzduchovod*). Druhá časť slova *-chod* sa používa skôr na označenie niečoho, čo sa pohybuje, napr. *ladochod* (plaviace sa bloky ľadu), *samochoď* (zriedkavý názov dopravného prostriedku), *leňochod* (starší názov pre lenivo sa pohybujúceho cicavca).

Vodomerná šachta? – Je toto slovné spojenie správne? Nemala by to byť *vodomerová šachta*?

Vzťahové adjektíva môžu mať príponu *-ný* aj *-ový*. V niektorých prípadoch sa v slovenčine od jedného podstatného mena používajú aj dvojtvary, napr. *stolný/stolový, trávny/trávový, vínný/vínový, jablkový/jablčný*. Vo väčšine prípadov sa však najmä v rámci odbornej terminológie ustálila len jedna podoba, napr. *stolný tenis*, ale *stolový olej, trávové semeno, trávová zeleň*, ale *trávne miešanky, jablkový šampón*, ale *obaľovač jablčný, kyselina jablčná, vínový pohár, vínová farba*, ale *vinne kvasinky*.

Prídavné meno utvorené z podstatného mena *vodomer* môže mať podobu *vodomerný* aj *vodomerový*, ale v odbornej terminológii sa ustálené používa termín *vodomerná šachta* (podobne aj *vodomerná stanica, vodomerná zostava, vodomerná prípojka*).

PRIPOMÍNAME SI

6. jún 2020

Životné jubileum slovenskej jazykovedkyne **doc. PhDr. Miloslavy Sokolovej, CSc.** Od skončenia univerzitného štúdia v r. 1973 až do r. 2013 pôsobila ako vysokoškolská pedagogička na filozofických fakultách v Prešove a Košiciach. Vedeckovýskumné a pedagogické pôsobenie jubilantky pokrýva najmä oblasť sociolingvistiky, morfematiky, morfonológie, morfológie, morfosyntaxe, lexikografie a dialektológie. K jej najvýznamnejším dielam patrí *Morfematický slovník slovenčiny* (1999, spoluautorka), *Slovník koreňových morfém slovenčiny* (2005, 2007, 2012, spoluautorka), *Nový deklinačný systém slovenských substantív* (2007). V rokoch 2014 – 2016 pôsobila ako vedecká pracovníčka v Jazykovednom ústave Ľ. Štúra SAV, spolupracovala a aj v súčasnosti spolupracuje pri tvorbe Slovníka súčasného slovenského jazyka (odborná spolupracovníčka, recenzentka, vedecká redaktorka) a Ortograficko-gramatického slovníka.

ISSN 0023-5202

MIČ 49 300